

PITANJE UVOĐENJE HRVATSKOGA JEZIKA KAO SLUŽBENOGA U DALMACIJI (1860.-1912.)

Subašić, Ante

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:926931>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Ante Subašić

**Pitanje uvođenja hrvatskoga jezika kao službenoga jezika u Dalmaciji (1860.
– 1912.)**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Split, srpanj 2024. godine

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Polazišne pretpostavke	2
3. Hrvatski idiom na hrvatskome povijesnom prostoru početkom „dugoga“ 19. stoljeća	4
3.1. Hrvatski narodni preporod kao ključan proces u vernakularizaciji prostora javne komunikacije	9
3.2. Unutrašnji proces.....	10
3.3. Izvanjski proces.....	19
4. Hrvatski idiom u Dalmaciji	26
4.1. Početak „dugoga“ 19. stoljeća	26
4.2. Ante Kuzmanić i <i>Zora dalmatinska</i>	30
4.3. Hrvatski idiom tijekom ustavnoga života (1861. – 1882. godine).....	37
4.4. Pokušaji germanizacije 1880-ih i 1890-ih.....	42
4.5. Konačna odluka o uvođenju hrvatskoga idioma u dalmatinski život.....	45
5. Zaključak	47
Bibliografija	51
6. Sažetak.....	55

1. Uvod

Nastojanja da se hrvatski jezik proglasi službenim jezikom u Kraljevini Dalmaciji na tragu su sličnih nastojanja koja su karakteristična za povijest europskoga 19. stoljeća, stoljeća koje se s pravom može zvati stoljećem nacija jer su se tada, zahvaljujući idejama Francuske revolucije koje su se proširile Europom, počele oblikovati mnoge moderne europske nacije. Nije slučajno da je u procesima oblikovanja modernih europskih nacija, točnije srednjoeuropskih i jugoistočnih upravo jezik često postajao važnim ili ključnim faktorom; naravno, jezik nije uvijek i svugdje bio jednako važan, međutim može se tvrditi da je jezik bio više ili manje bitan za oblikovanje modernih nacija¹, odnosno da se može uočiti povezanost između jezika i nacije. Povezanost se navedenih dvaju pojmova može uočiti i u oblikovanju moderne hrvatske nacije s obzirom na to da je Trojedna Kraljevina u „dugome“ 19. stoljeću bila u sastavu Habsburške Monarhije tj. kasnije Austro-Ugarske Monarhije, stoga je jezik, i s njim usko povezani kultura i kulturno djelovanje u najširem smislu, postao važnim za oblikovanje moderne hrvatske nacije što je razumljivo ako se pretpostavi da je jedan od ciljeva modernih nacija politička samostalnost² koju Trojedna Kraljevina nije tada imala pa se prionulo stvaranju nacije „odozdo“ tj. nastojalo se kulturnim djelovanjem stvoriti modernu hrvatsku naciju, a tek poslije, ako se za to steknu uvjeti, ostvariti političku samostalnost. To je tzv. srednjoeuropski način stvaranja nacije.³ Nasuprot srednjoeuropskome ili njemačkome načinu može se istaknuti zapadnoeuropski način stvaranja moderne nacije⁴ za koji je karakteristično stvaranje nacije „odozgo“, odnosno buduće nacije već jesu bile politički samostalne, međutim nisu bile kulturno i jezično dovoljno povezane. Iako postoji podjela na dva načina stvaranja nacije, u praksi se oni miješaju i teško je tvrditi da prisutnost jednoga načina isključuje prisutnost drugoga načina.⁵ Navedena je tematika, dakle uvođenje hrvatskoga jezika kao službenoga i s njim povezana problematika nacije i nacionalizma, u hrvatskoj historiografiji adekvatno zastupljena, međutim autori se u svojim radovima više fokusiraju na Bansku Hrvatsku,

¹ D. Škiljan 2002: 134 i 137

² E. Hobsbawm 1989: 75, D. Škiljan 2002: 188, N. Stančić 2002: 13

³ N. Stančić 2002: 3-8 i 27

⁴ N. Stančić 2002: 3-8 i 21. Koriste se i druga imena za zapadnoeuropski i srednjoeuropski način stvaranja nacije: „revolucionarne“ i „romantičarske“ nacije, kontraktualne i organicističke nacije, nacije koje se temelje na „demos“ ili „ethnos“ itd. D. Škiljan 2002: 192

⁵ Tako se primjerice može opravdano argumentirati da je talijanska moderna nacija slijedila tzv. srednjoeuropski način, ako se uzme u obzir njihova politička razjedinjenost i kasno stvaranje talijanske države, međutim tada paradoksalnim zvuči tvrdnja koju je talijanski političar kazao referirajući se na talijansko ujedinjenje: „stvorili smo Italiju. Sada moramo stvoriti Talijane“, što pak upućuje na stvaranje nacije „odozgo“, a ne „odozdo“. E. Hobsbawm 1989: 75

a manje na Kraljevinu Dalmaciju, stoga se ovim radom nastoji pružiti adekvatan doprinos u navedenoj problematici. Prikazat će se kako se konkretno odvijao proces uvođenja hrvatskoga jezika kao službenoga jezika u Kraljevini Dalmaciji, koje su dalmatinske posebnosti utjecale na taj proces, kako su sudionici interpretirali takva nastojanja i, konačno, koji je ishod bio čitavoga procesa. Ključnom će pritom biti ideja da je u hrvatskom tj. dalmatinskom slučaju jezik bio ako ne najvažniji, a onda bitan čimbenik u oblikovanju moderne hrvatske nacije i da je, posljedično, uvođenje hrvatskoga kao službenoga jezika u Dalmaciji dio nastojanja da se stvori moderna hrvatska nacija, zbog čega je i potrebno da se navedena problematika dublje istraži kako bi se postiglo nijansiranije tumačenje koje je u dosadašnjoj historiografiji uglavnom usredotočeno na jezična zbivanja u Banskoj Hrvatskoj.

2. Polazišne pretpostavke

Najbitnija je za ovaj rad u sklopu modernizacijskih procesa i kulturne standardizacije vernakularizacija prostora javne komunikacije. To podrazumijeva „transformaciju epihorskih idioma u jezike pismenosti i javne komunikacije, njihovo osvajanje funkcija koje je dotada imao latinski (...) i zauzimanje njegova sociolingvističkog statusa.“⁶ Dakle, latinski se jezik postepeno zamjenjivao u javnoj komunikaciji nekim vernakularom koji je postajao bitan faktor „administrativne centralizacije“⁷ koja se sve više počela provoditi od 16. stoljeća pojavom apsolutizma, razvojem novih tehnologija, ponajviše tiskarskoga stroja i kapitalizma.⁸ Vernakularizacija se nije svugdje jednako odvijala, nije uvijek polučivala uspjesima, ali je uvijek ovisila o zamršenim socijalnim, političkim, kulturnim i ekonomskim okolnostima. Iako Anderson piše da se izbor vernakulara čini „neosvještenim, pragmatičnim, (...) slučajnim“⁹, Škiljan opravdano tvrdi da izbor nikada nije nasumičan, nego je uvijek „dio intencionalnog procesa politizacije vernakulara“ jer su idiomi ili vernakulari u lingvističkome smislu ravnopravni, imaju jednaku mogućnost izražavanja, stoga se „neki epihorski idiom ili vernakular“ nikada sâm ne „ukazuje kao najbolje sredstvo nadlokalne komunikacije“¹⁰, dakle bitni su izvanjezični, a ne

⁶ D. Škiljan 2002: 101

⁷ B. Anderson 2002: 47

⁸ B. Anderson 2002: 49

⁹ B. Anderson 2002: 48

¹⁰ D. Škiljan 2002: 121

jezični faktori jer npr. francuskome jeziku nije bitno ima li on status standardnoga jezika u Francuskoj, Hrvatskoj ili Njemačkoj, međutim stanovite bi broju Francuza zasigurno bilo vrlo bitno da francuski jezik nema status standardnoga jezika u Francuskoj. Zbog toga što je politizacija vernakulara usko povezana s državnim pokušajima centralizacije i stvaranjem modernih nacija, a nju najčešće provodi novi društveni sloj, buržoazija,¹¹ iza politizacije uvijek „stoji neka društvena grupa koja je u svoj politički projekt ugradila stvaranje jezične zajednice s karakteristikama bitno različitim od onih jezičnih kolektiva (...) u srednjem vijeku.“¹² Politizacija se vernakulara počinje odvijati tek onda kada vernakulari „postanu eksplicitni politički (dakle, i ideološki ili bar ideologizirani) simboli svoje jezične zajednice i kad ta zajednica počne težiti tome da njihovu simboličku snagu proširi na cjelinu realne ili tek zamišljene političke organizacije, države.“¹³ Treba, dakle, ovdje naglasiti Stančićevo razlikovanje realnoga i povijesnoga/virtualnoga teritorija staleških „nacija“. Realni teritorij predstavlja teritorij koji staleška „nacija“ *de facto* kontrolira: Trojedna Kraljevina realno / *de facto* ne kontrolira u 19. stoljeću i početkom 20. stoljeća ni Dalmaciju ni Istru, a i tek joj je naknadno pripojen teritorij Vojne krajine u 19. stoljeću nakon što se razvojačila. Međutim, iako ne obuhvaća u potpunosti virtualni teritorij, odnosno cjelinu zamišljene staleške „nacije“, kraljevina se ipak imenuje Trojednom Kraljevinom, koja ima biti sastavljena od triju kraljevstava: hrvatskoga, dalmatinskoga i slavonskoga. To znači da se izgradnja moderne hrvatske nacije koja je preuzela od staleške „nacije“ virtualni teritorij kao maksimum svojih teritorijalnih pretenzija nije odvijala jednakom brzinom i pod jednakim okolnostima u svim dijelovima virtualnoga teritorija, mada se općenito izgradnja hrvatske nacije promatra kao jedan proces. Potvrda se tome može vrlo lako pronaći: npr. Hrvatski sabor proglasio je 1847. godine hrvatski jezik službenim jezikom Sabora, čime je zamijenjen latinski jezik, a tek 1883. godine hrvatski jezik postaje službenim jezikom u Dalmatinskome saboru, čime je zamijenjen talijanski jezik,¹⁴ dalmatinski su se narodnjaci sukobljavali s autonomašima koji su zagovarali upotrebu talijanskoga jezika, a hrvatski su se narodnjaci sukobljavali s mađaronima koji su zagovarali upotrebu mađarskoga jezika¹⁵ itd. Važni su za politizaciju vernakulara dva procesa: izvanjski i unutrašnji. Izvanjski se proces odnosi na zauzimanje konkretnoga prostora nekome vernakularu, a

¹¹ D. Škiljan 2002: 117

¹² D. Škiljan 2002: 123

¹³ D. Škiljan 2002: 117

¹⁴ T. B. Ančić 2022: 30

¹⁵ N. Stančić 2002: 105

unutrašnji se proces odnosi na pojačano eksplicitno normiranje vernakulara koji rezultira standardnim jezikom.¹⁶ Izvanjski se proces odnosi na uvođenje nekoga vernakulara u državnu birokraciju i pravni sustav, ali, što je još i važnije, odnosi se i na nastojanje da se simbolička snaga vernakulara „proširi na cjelinu realne ili tek zamišljene političke organizacije.“¹⁷ Tako se nekome vernakularu priskrbljuje „jezično tlo“, teritorij koji zauzima, odnosno jezične se zajednice „vezuju uz teritorij“ i počinju se povlačiti „jasne granice prema drugim jezičnim kolektivima“ što znači da načelno samo jedna jezična zajednica i jedan jezik može zauzimati točno određen teritorij čime se otvara mogućnost sukoba zajednica koje možda pretendiraju na isti teritorij¹⁸: npr. talijanska nastojanja da se talijanski proglasi ili očuva kao službeni jezik u Kraljevini Dalmaciji nauštrb hrvatskih nastojanja da se hrvatski jezik proglasi službenim jezikom u Kraljevini Dalmaciji. U hrvatskome su slučaju oba procesa, izvanjski i unutrašnji, dovršeni u „dugome“ 19. stoljeću, međutim vernakularizacija prostora javne komunikacije, i sve što se za nju vezuje, odvijala se mnogo sporije i teže u Kraljevini Dalmaciji, stoga će se u ovome radu nastojati istražiti odvijanje vernakularizacije prostora javne komunikacije u Kraljevini Dalmaciji. Navedenoj će se problematici uglavnom pristupiti iz aspekta povijesti, međutim neće se zanemariti ni sociolingvistika ni povijest jezika, tamo gdje je to bitno, koji pružaju korisno i potrebno znanje za proučavanje teme.

3. Hrvatski idiom na hrvatskome povijesnom prostoru početkom „dugoga“ 19. stoljeća

Hrvatske su zemlje početkom „dugoga“ 19. stoljeća bile podijeljene između četiriju država: osmanske, habsburške, mletačke i ugarske. To je značilo da su se hrvatske zemlje odvojeno razvijale što je značilo ne samo da su imale „zasebni upravni teritorij, nego su one istodobno bili segmenti s različitom društvenom strukturom, bez jedinstvenog standardnog jezika (...) i s osjećajem pokrajinskih zasebnosti.“¹⁹ U Banskoj Hrvatskoj službeni je jezik bio latinski, više se osjećao srednjoeuropski utjecaj i postojalo je kasnofeudalno društvo srednjoeuropskoga tipa dok

¹⁶ D. Škiljan 2002: 117 i 120

¹⁷ D. Škiljan 2002: 117

¹⁸ D. Škiljan 2002: 118-119

¹⁹ N. Stančić 2002: 75

je u npr. u Dalmaciji službeni jezik bio talijanski, više se osjećao mediteranski i jugoistočnoeuropski utjecaj, a postojalo je umjesto feudalnoga društva komunalno društvo.²⁰ Koncem je Napoleonskih ratova Dalmacija dugoročno potpala pod austrijsku upravu. Dotadašnje je mletačko vrhovništvo Dalmacija zamijenila prvim, kratkotrajnim austrijskim vrhovništvom jer je staru Mletačku Republiku srušio Napoleon 12. svibnja 1797. godine, a njezine talijanske i dalmatinske posjede dao Habsburškoj Monarhiji; kratkotrajnom jer je prva austrijska vlast trajala od 1797. godine do 1805. godine kada je zamijenjena kratkotrajnom francuskom vladavinom koja je trajala od 1805. do 1814. godine.²¹ Mada su bile kratkoga vijeka, prva austrijska vladavina i poslije francuska vladavina odgovorne su za mnoge novine koje će se otada sve više početi smatrati osnovnim, čak nužnim postavkama bivanja čovjeka-građanina. To je vrijeme temeljitih promjena uopće u europskoj misli, a ovdje će se istaknuti neke koje se smatraju bitnima za tematiku. Korjenito se mijenja europska politička misao jer će stvaranjem nacija nacije postajati, a čini se danas da će i ostati, glavnim političkim subjektima nauštrb tadašnjih staleških nacija. To je bilo popraćeno kratkotrajnim rastakanjem dotadašnjih društveno-privrednih odnosa koji su se temeljili na feudalizmu i izrazitoj društvenoj stratifikaciji kojom se jasno izražavala društvena i politička nejednakost; kratkotrajnim jer će diljem Europe ubrzo nakon sloma revolucionarne Francuske, koja je što ratovima, a što mirim putem proširila tekovine revolucije, zavladata restauracija koja će nastojati suzbiti mnoge revolucionarne ideje, no pokazat će se u konačnici neuspješnim pothvatom. To se rastakanje najviše može pripisati duhu Francuske revolucije koji je svoje pravne ostvaraje pronašao u kodificiranome francuskom građanskom zakoniku, koji je poznatiji kao *Code civil* ili *Code Napoléon*, ali i dijelom prvoj austrijskoj upravi. Uvođenjem se francuskoga građanskog zakonika u Dalmaciju znatno izmijenilo dotadašnje stanje: stanovništvo je barem formalno pravno izjednačeno pred zakonom, dakle dokidaju se feudalni odnosi, proglašena je obveza građanskoga braka, odvaja se uprava od sudstva, dakle započinje se s trodiobom vlasti, učinjeni su određeni iskoraci prema predstavničkoj demokraciji, doduše skromni, gradile su se nove i uređivale postojeće prometnice, nastojalo se modernizirati gospodarstvo ukidanjem agrarnih zakona, kolonatskih odnosa i oslobađanjem od obveza, međutim što će generalno polučiti neznatnim rezultatima, a sva se modernizacija trebala temeljiti na obrazovanim ljudima, odnosno na obrazovnoj reformi kojom bi se stvorila nova, profesionalna birokracija koju su trebali činiti

²⁰ N. Stančić 2002: 75-76

²¹ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 15-19

stručni, kvalificirani i dakako ideološki podatni činovnici.²² Također, važno je spomenuti da su upravo za francuske vladavine počele izlaziti prve hrvatske novine: *Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin* i to na dvama jezicima, hrvatskome i talijanskome jeziku, i u 176 brojeva, što nisu nimalo zanemarivi podatci.²³ To je bitno ne samo jer se neki hrvatski idiom trebao prilagoditi formi novina i jer su izdane dvije gramatike štokavskoga jezika nego jer je „prvi put [francuska jezična politika] jedan vernakularni idiom posve determinirano politički i administrativno povezala s određenim teritorijem“, odnosno to je bila „prva teritorijalizacija hrvatskog vernakulara (...) i prvi pokušaj politizacije vernakulara.“²⁴ Škiljan pak ističe da je upravo to jedan od razloga zašto se Dalmacija ponešto opirala jezičnim rješenjima ilirskoga pokreta smatrajući da je „napoleonski period zacijelo utjecao na razvijanje izvjesne samostalne jezične svijesti i identiteta.“²⁵ Ne ulazeći u kvalitativno ocjenjivanje francuske vladavine, zanimljivo je ipak primijetiti da je kasnije trebalo uložiti puno truda da se realiziraju neke ideje nadahnute Francuskom revolucijom, a koje su isprva ili polučile lošim ili neznatnim rezultatima ili su se smatrale bezbožničkim: npr. uvođenje obveze građanskih brakova, propagiranje ideje da je pojedinac, a ne vladar nositelj suvereniteta države, dokidanje feudalnih odnosa, trodioba vlasti itd.

To je vrijeme i snažnih promjena u europskoj kulturnoj misli koje su se zbile pojavom romantizma koji se, između ostaloga, može karakterizirati i zanosom prema prošlosti. Romantizam, koji se nakon nastanka u njemačkim zemljama i Ujedinjenom Kraljevstvu proširio zapadnom i srednjom Europom, karakterizira se, između ostaloga, zanosom prema prošlosti, naročito prema srednjemu vijeku. To općenito stanje duha, taj *Zeitgeist*, stvorit će plodno tlo razvoju historiografije i pobuditi interes šire javnosti za povijest. Dominirat će u prvim desetljećima 19. stoljeća herderovska koncepcija povijesti koja se može poistovjetiti s proučavanjem ljudskih civilizacija, kultura i jezika jer se iz njih odražava „duh“ pojedinih naroda, *Volksgeist*. Tada i lingvistika kao znanost doživljava svojevrsni procvat, a i mnogi suvremeni lingvisti smatraju da je lingvistika postala samostalnom znanosti upravo u 19. stoljeću.²⁶ Lingvisti su veliki dio 19. stoljeća posvetili komparativnim i historijskim istraživanjima jezika, čemu je sasvim sigurno pridonio i duh vremena. Tada djeluju poznati autori kao što su Franz Bopp, Jacob Grimm, Christian Rask, August Schleicher itd. Počele

²² M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 20-25

²³ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 20

²⁴ D. Škiljan 2002: 263

²⁵ D. Škiljan 2002: 263

²⁶ Z. Glovacki-Bernardi et. al. 2001: 37

su se sustavnije proučavati veze između jezika, njihove sličnosti i razlike, i povijest jezika, odnosno u fokusu je bila komparativna lingvistika jer se vjerovalo da je povijest jezika jednaka povijesti naroda, stoga su se nastojali pronaći što stariji jezični izvori koji su onda logičkim slijedom služili kao potvrda o starosti naroda. Ta je sprega između lingvistike i povijesti izvrsno djelovala: s jedne su strane lingvisti, poistovjećujući povijest jezika s povijesti naroda, marljivo tražili i istraživali najstarije jezične izvore kako bi dokazali drevnost najčešće vlastitoga naroda, a s druge su strane povjesničari jednako marljivo istraživali najstarije povijesne izvore kako bi dokazali političku samobitnost najčešće vlastitoga naroda, a sve se to lijepo uklapalo u proces formiranja nacija koje su od etničkih zajednica preuzimale elemente koje su smatrale korisnim, npr. npr. hrvatski jezik, i (re)interpretirala za svoje potrebe, npr. hrvatski se jezik tumači kao bitan atribut hrvatske nacije.

Reinterpretacija se značajnije počela odvijati u Banskoj Hrvatskoj tijekom hrvatskoga narodnog preporoda, a posebice ilirskoga pokreta. Logično je da se upravo tamo jezik počeo znatnije politizirati u sklopu izgradnje moderne hrvatske nacije jer se to zbivalo u Trojednoj Kraljevini i Zagrebu, odnosno u središtu ekonomske, političke i kulturne moći tada tek zamišljenoga virtualnog teritorija hrvatske nacije. To ne znači da ostali hrvatski dijelovi nisu doprinijeli izgradnji moderne hrvatske nacije, dapače njihove su zasluge velike²⁷, nego da je jedino Banska Hrvatska sa Zagrebom imala dovoljno moći i utjecaja da proširi takve ideje na sve hrvatske zemlje i da ih zemlje prihvate tj. moć da integrira hrvatske zemlje.²⁸ Zamišljeni hrvatski nacionalni teritorij ušao je u „dugo“ 19. stoljeće rascjepkan na više dijelova, s drukčijim povijesnim nasljeđem i s više-manje jakim prisustvom regionalnih partikularizama, a sve je to, smatrali su ideolozi hrvatske nacionalne ideje, trebalo premostiti kako bi se stvorila hrvatska nacija. Također, značajno je istaknuti da su ideolozi hrvatske nacionalne ideje bili pripadnici i građanstva, kao nove, značajne političke snage nakon Francuske revolucije, ali i pripadnici plemstva što je bila posebnost u odnosu na zapadnoeuropski način formiranja nacije; francusko je plemstvo nakon Francuske revolucije postalo bitno slabije u odnosu na predrevolucionarna vremena nauštrb građanstva, međutim takav je proces bio ili usporen ili je u mnogo čemu izostao u hrvatskim zemljama.²⁹ Tako se oblikovala nova društvena elita, „honoratska“³⁰ koju su činili liberalniji dijelovi plemstva koji su bili spremni

²⁷ M. Moguš 2009: 144-150, D. Škiljan 2002: 261-263

²⁸ N. Stančić 2002: 110

²⁹ N. Stančić 2002: 27, 107

³⁰ N. Stančić 2002: 27

na umjerene društvene i političke promjene i građanstvo koje je htjelo biti uključeno u tadašnji politički sustav, a koji su bili primarno povezani ekonomskim interesima.³¹ Dakle, izostala je „oštra konfrontacija interesa između nositelja starog i novog sustava“, stoga je najviše što se moglo ostvariti u Habsburškoj Monarhiji staleška institucionalizacija građanstva³² što se i dogodilo u Banskoj Hrvatskoj 1848. godine kada je i građanstvu omogućeno sudjelovanje u Hrvatskome saboru. Teško je zamisliti da su neki od glavnih ideologa francuske nacije mogli biti pripadnici plemstva, no u hrvatskome je primjeru to vrlo jasno vidljivo: npr. Ivan Kukuljević Sakcinski koji se redovito ističe kao jedan od hrvatskih nacionalnih prvaka jer je upravo on 1843. godine održao prvi govor na hrvatskome jeziku u Hrvatskome saboru. Međutim, isti je taj Ivan Kukuljević Sakcinski pisao da pod narodom ne podrazumijeva „neuke mase, koje fanatizam, uzhićenje i zasljepljenje simo ili tamo nagnati može“ već pod narodom podrazumijeva „ljude stare i mlade, koji su od početka gibanja narodnoga sve do danas u svih krizah našega političkog života narod ravnali, podučavali, tješili i oduševljavali.“³³ Dovoljno je istaknuti da je ta neuka masa činila najveći dio stanovništva, odnosno da Kukuljevićev elitni „moj narod“ ne bi obuhvaćao sve društvene slojeve³⁴, zbog čega se i može tvrditi da je formiranje hrvatske nacije završeno djelovanjem Hrvatske seljačke stranke koja je jedina do tada uspjela okupiti najbrojniji društveni sloj i politički ih angažirati, odnosno uspjela je uvjeriti seljake da su nositelji suvereniteta, što je i bio jedan od ciljeva Francuske revolucije. Stoga, uzevši sve u obzir, treba prvo istaknuti zbivanja u Banskoj Hrvatskoj, a koja se tiču jezika ne samo jer su bila presudna za jezična stanja u drugim dijelovima hrvatskih zemalja nego jer se treba usporediti kako se uvođenje hrvatskoga jezika kao službenoga jezika u Dalmaciji odvijalo u odnosu na Bansku Hrvatsku, kao integracijskim sjedištem hrvatske nacije, odnosno kako se vernakularizacija prostora javne komunikacije u Dalmaciji odvijala u usporedbi s istim procesom u Banskoj Hrvatskoj.

³¹ N. Stančić 2002: 27-28

³² N. Stančić 2002: 28-29

³³ N. Stančić 2002: 109

³⁴ N. Stančić 2002: 110

3.1. Hrvatski narodni preporod kao ključan proces u vernakularizaciji prostora javne komunikacije

Hrvatski narodni preporod često se ocjenjuje kao prijelomna točka i u povijesti jezika³⁵ i u hrvatskoj povijesti³⁶: u povijesti jezika jer se tada u mnogo čemu dovršila vernakularizacija prostora javne komunikacije, a u hrvatskoj povijesti jer se tada počela stvarati moderna hrvatska nacija, proces koji je u mnogo čemu i dovršen tijekom hrvatskoga narodnog preporoda. Tâ su se dva procesa, i stvaranje moderne hrvatske nacije i vernakularizacija prostora javne komunikacije, istodobno odvijali i bili su povezani jer gotovo uvijek gdje se spominje hrvatski jezik u preporodnim tekstovima on se povezuje s domovinom, domoljubljem, željama da se „uzvisi“ na razinu službenoga jezika itd. što se jasno vidi u tekstovima preporodnih pisaca: npr. Ljudevit Gaj piše da „materinski jezik (...) vu nikakovem vendar poštenju ne stoji izvišen“³⁷ nakon čega slijedi poklič na borbu da se „jezik, kojega najvećki muževi naroda našega z ljubavjum govorili, kojega z imetkom i z predragum kervčicom svojum junački branili jesu (...) još najpotlam v temni grob ne zakopa se“³⁸, Pavao Stoos piše da „svoj jezik zabit Horvati hote, ter drugi narod postati“³⁹, odnosno odnaroditi se zbog zatamljivanja hrvatskoga jezika, Antun Mihanović piše „da narod naš (...) jarem stranskeh jezikov nosi“ i da se „domaćega [jezika] ne samo zapušćavaju, nego i govoriti se sramuju“⁴⁰, Šime Starčević piše 1812. godine u svojoj gramatici pitajući se zašto „i mi (...) [ne bismo] jezik slavni očistili, zakonom utemeljili“⁴¹ i dodaje, što je vrlo važno, da se „Dubrovnik, Dalmacija, Bosna, Slavonija i Horvatska“ koriste istim književnim jezikom za koji piše da se zove „slovinski ili ilirički jezik“⁴² itd. Osim toga, jezik postaje, u argumentima preporoditelja, vrlo bitno političko sredstvo koje im jedino omogućuje da se jasno razmeđe jezične zajednice koje su se počele poistovjećivati s etničkim zajednicama.⁴³ Gaj je to eklatantno izrazio napisavši da je „za razpoznanje rodbinstva narodov i pukov jedino nevkanljivo sridstvo (...) jezikoslovlje“ jer je samo

³⁵ M. Moguš 2009: 151, R. Katičić 2013: 163, D. Brozović 2008: 96

³⁶ N. Stančić 2002: 10, 80

³⁷ M. Moguš 2009: 153

³⁸ M. Moguš 2009: 154

³⁹ M. Moguš 2009: 154

⁴⁰ M. Moguš 2009: 153

⁴¹ Š. Starčević 2009: Pridgovor 3

⁴² Š. Starčević 2009: 13-14

⁴³ D. Škiljan 2002: 265

tako moguće „različne kotrige slavenskoga stabla razpoznati i razlučiti i medju sobom opredeliti.“⁴⁴

Dakle, može se uočiti da se paralelno odvijaju dva procesa bitni za vernakularizaciju prostora javne komunikacije: izvanjski, kojim se idiomu prisvaja konkretni teritorij, i unutarnji, kojim se počinje pojačano eksplicitno normiranje idioma što rezultira standardnim jezikom.⁴⁵ Na takvim se primjerima jasno uočava politizacija vernakulara jer se, kako je već istaknuto, „neki epihorski idiom ili vernakular“ nikada sâm ne „ukazuje kao najbolje sredstvo nadlokalne komunikacije“⁴⁶ već se uvijek u pozadini otkrivaju namjere kakve grupe, što su u ovome slučaju preporoditelji: do tada je latinski jezik u Hrvatskome saboru bio sasvim prikladan kao službeni jezik, međutim početkom „dugoga“ 19. stoljeća, točnije stvaranjem moderne hrvatske nacije, sve se glasnije mogu čuti potrebe o uvođenju hrvatskoga jezika kao službenoga jezika u Hrvatskome saboru, odnosno o dokidanju takvoga statusa latinskome jeziku, stoga ideja da je hrvatski jezik, ili bilo koji njegov idiom, samorazumljiv odabir kao službeni jezik Hrvatskoga sabora nije posve održiva jer je, sukladno logici da „Hrvati govore hrvatskim“, odnosno da je hrvatski jezik logičan odabir za službeni jezik u Hrvatskome saboru, on bio jednako samorazumljiv odabir i u 16., 17. i 18. stoljeću.⁴⁷ Tome je više razloga, međutim najvažnijim se čine sve veće jačanje građanstva, kao primjerice na Zapadu, i polagano propadanje feudalizma, odnosno staroga društveno-privrednog sustav zbog čega je upravo „honoratska“ skupina, koju su činili i plemstvo i građanstvo, bila ključna za stvaranje moderne hrvatske nacije, što je npr. gotovo neusporedivo s trećim staležom koji je bio glavnim čimbenikom za stvaranje moderne francuske nacije, koja doduše nije tada uključivala najveći dio francuskoga stanovništva.

3.2. Unutrašnji proces

Unutrašnji se proces politizacije vernakulara odnosi na eksplicitno normiranje vernakulara koje rezultira standardnim jezikom. To se normiranje povezuje s namjerama „da se uspostavi nova jezična zajednica“, a pokretač je „neka 'elitna' grupa [koja] stvara svoj projekt širenja zajednice.“⁴⁸

⁴⁴ D. Škiljan 2002: 266

⁴⁵ D. Škiljan 2002: 117-122

⁴⁶ D. Škiljan 2002: 121

⁴⁷ Škiljan vrlo umjesno problematizira naizgled logičnu tvrdnju da “Hrvati govore hrvatski”, odnosno dokazuje koliko je snažno “ugrađena u kolektivnu svijest ideja o neophodnosti relacije između jezične i etničke pripadnosti” (D. Škiljan 2002: 19).

⁴⁸ D. Škiljan 2002: 121

Budući da je produkt normiranja standardni jezik, za njegovo je stvaranje nužno stvoriti niz normativnih priručnika koji će održavati njegovu standardnost: pravopisni priručnici, normativne gramatike i normativni rječnici. Jedan od triju najvećih uspjeha ilirskoga pokreta, a tiču se jezične problematike jest ujednačavanje slovopisa: toj su reformi ilirci posvećivali najviše pozornosti jer je većina tekstova o jezičnoj problematici bila „posvećena rješavanju određenih grafijskih teškoća“.⁴⁹ To je zbog toga jer je, što Moguš lijepo ističe, „grafija jedan od načina iskazivanja jezika“, odnosno budući da su se jezična i etnička pripadnost počeli poistovjećivati, nastojanja da se postigne jedinstveni slovopis ujedno su politički činovi postizanja narodnoga jedinstva „Ilira“.⁵⁰ Tako se svaka jezična problematika uvijek ukazivala i kao dio političke problematike⁵¹, posebno s obzirom na to da je, kako se već istaknulo, stvaranje standardnoga jezika uvijek svjesno nastojanje, odnosno dio politizacije jezika kojemu je jezik bio samo jedan od načina postizanja svojih političkih ciljeva.⁵² Preokret se zbog djelovanjem Ljudevita Gaja, najistaknutija sudionika ilirskoga pokreta, ali i kajkavca. On je u svojoj *Kratkoj osnovi* 1830. godine napisao prijedlog reforme tadašnjega kajkavskog slovopisa, a bio je upućen „nam Horvatom“, dakle kajkavcima. Međutim njegov prvi prijedlog reformirane grafije nije polučio znatnoga rezultata: jedini tekst koji je tiskan koristeći se njegovom prvotnom grafijom bila je upravo *Kratka osnova*. Nastojeći ostvariti maksimalistički plan,⁵³ a uvidjevši da nije uspio prvi prijedlog slovopisne reforme, Gaj je bio primoran na kompromis što je i učinio 1835. godine u članku *Pravopisz*. Neznatne su grafijske izmjene u Gajevu *Pravopiszu*⁵⁴, međutim najvažnije je što će se ubrzo prikloniti štokavštini, odnosno što će štokavština biti izabrana kao osnovica standardnome idiomu. U maksimalističkome planu, shvaćao je Gaj kao prvak ilirskoga pokreta, ali i drugi ilirci, štokavština može poslužiti kao izvrsno oruđe kojim bi se okupili Južni Slaveni.⁵⁵ Htio se stvoriti jedan standardni idiom, odnosno standardizirani slovopis, gramatika i rječnik u toj Velikoj Iliriji jer „može samo jedan jezik pravi književni biti: njega netražmo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u čeloj velikoj Iliriji“⁵⁶,

⁴⁹ M. Moguš 2009: 155

⁵⁰ M. Moguš 2009: 155

⁵¹ M. Moguš 2009: 155

⁵² D. Škiljan 2002: 265

⁵³ Ilirci su osmislili dva plana političkoga djelovanja: minimalistički i maksimalistički. Minimalističkim se planom namjeravalo spriječiti mađarizaciju i očuvati municipalna prava Trojedne Kraljevine koja su se narušavala austrijskim i mađarskim djelovanjem, a maksimalističkim se planom nastojalo „zasnovati široko zamišljen (i, u krajnjoj konsekvenciji, realiziran u obliku nove državne tvorevine) savez južnoslavenskih naroda.“⁵³ D. Škiljan 2002: 265.

⁵⁴ M. Moguš 2009: 158

⁵⁵ D. Škiljan 2002: 268

⁵⁶ *Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka* 1835: 24 br. 50

a Babukić jasno navodi tko bi se sve trebao koristiti ilirskim jezikom tj. narječjima: „mi *Iliri* (Serblji, Horvati, Slavonci, Bosanci, Cernogorci, Hercegovci, Dalmatinci, Dubrovčani, Bugari, Istrianci, Štajerci, Krajnci i Korušci)“.⁵⁷ Također, budući da se pridjev „horvatski“ koristio samo za označavanje hrvatskih kajkavaca i da je previše podsjećao na hrvatsku nacionalnu ideju,⁵⁸ sve se više počinje koristiti pridjev „ilirski“: npr. *Danica ilirska* nasuprot dotadašnjega imena *Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, Ilirske narodne novine* nasuprot dotadašnjih *Novina horvatzkih, Ilirska stranka*, a ne Narodna stranka kako se zvala poslije zabrane korištenja ilirskoga imena itd. To su kada se retrospektivno sagledaju dva od triju najvećih uspjeha ilirskoga pokreta u jezičnoj oblasti: ujednačavanje slovomisa i izbor štokavštine kao osnovice standardnome idiomu. Nijedan se od tih izbora nije isprva sâm ukazao kao najbolje rješenje, nego dobro promišljen politički čin jer se jedino tako moglo učiniti da novi standardni idiom prihvate prvo i čakavci i kajkavci, a onda i Srbi, Slovenci i Bugari.⁵⁹ Ni Gajev prvi prijedlog reforme slovomisa ni okupljanje pod kajkavštinom nisu uspjeli, mada su bili logičniji odabiri ako se uzme u obzir zagrebačka kajkavština i grafijska tradicija, stoga su obje komponente morale biti zamijenjene nekom prihvatljivijom varijantom. To su bile dvije duboko političke odluke u procesu politizacije vernakulara, međutim koje nisu bile zasnovane na temelju kakvoga smišljenog hrvatskog kriterija, nego na ideji da je za južnoslavensko okupljanje najprikladnija štokavska osnovica standardnome idiomu.⁶⁰ Preostalo je još da se budućemu standardnom idiomu, koji se sada zasniva na novoj grafiji i štokavskoj osnovici, priredi „jeden pravopisz“⁶¹, kako je Gaj napisao, odnosno da se počnu pisati pravopisni priručnici, normativne gramatike i normativni rječnici koji su nužni da se neki idiom može koristiti u svim „domenama javne komunikacije“.⁶² Značajni su pri tome bili Vjekoslav Babukić koji je napisao *Ilirsku slovnicu*, Antun Mažuranić koji je napisao *Temelje ilirskoga i latinskoga jezika* i *Njemačko ilirski slovar*, rječnik koji su napisali Ivan Mažuranić i Jakov Užarević jer je navedenim trima knjigama započelo pravo lingvističko osposobljavanje standardnoga idioma. Mada svojim radom ilirci neće riješiti mnoge jezične probleme, poput npr. pisanja jata, nekih morfoloških dilema ili pak pitanje morfonološkoga (korijenskoga) i fonološkoga pravopisa, njihove su zasluge velike u stvaranju hrvatskoga standardnog idioma. Iako

⁵⁷ *Danica ilirska* 1836: 37 br. 10

⁵⁸ Z. Vince 2002: 236

⁵⁹ Z. Vince 2002: 235

⁶⁰ D. Škiljan 2002: 268

⁶¹ M. Moguš 2009: 158

⁶² D. Škiljan 2002: 269

su nastojali stvoriti standardni idiom kojim bi se koristili svi Južni Slaveni tj. Iliri, oni su paradoksalni stvorili temelje samo hrvatskome standardnom idiomu jer su jedino to i mogli.⁶³ ne treba zaboraviti da se ilirska „vlast“ samo prostirala do granica Banske Hrvatske, dakle nije ni obuhvaćala cijeli teritorij Trojedne Kraljevine, stoga koliko god da su ilirci htjeli stvoriti standardni idiom koji bi se koristio na cijelome južnoslavenskom teritoriju, bili su ipak omeđeni granicama tadašnje Banske Hrvatske što se i odrazilo na njihove izvandržavne uspjehe. Ni najbliži susjedi, Slovenci i Srbi nisu značajnije prihvatili ilirsku jezičnu koncepciju, a i tamošnji pristaše ilirske jezične koncepcije nisu imali značajnu moć da bi takve ideje proširili, a nisu ni svi krajevi Trojedne Kraljevine odmah prihvatili sva jezična rješenja ilirskoga pokreta zbog čega će nastati različite filološke škole sa svojim prijedlozima koje će se „boriti“ sve do konca 19. stoljeća kada će definitivno „pobijediti“ hrvatski vukovci sa svojim jezičnim rješenjima. Također, ilirci su se često koristili hrvatskom knjiškom građom kada su tražili u knjigama primjere kojima su se služili kako bi dokazali opravdanost svojih jezičnih rješenja, što dodatno otežava hrvatska dijalekatska baština,⁶⁴ ali i srpskom knjiškom građom⁶⁵, stoga se čini ipak nerealno da bi npr. Bugari ili Slovenci prihvatili štokavštinu kao osnovicu svojih standardnih idioma, a onda da bi prihvatili jezična rješenja koja nemaju potkrepu ili tradiciju u njihovoj knjiškoj građi. Propast ilirskoga pokreta zbit će se gušenjem revolucija u Habsburškoj Monarhiji 1849. godine, međutim ilirski će pokret samo politički propasti, ali će se njegovi utjecaji nastavljati osjećati.

Ilirski će pokret u jezičnome smislu biti zamijenjen različitim filološkim školama, a ne razmatrajući zasebno posebnosti filoloških škola, valja ipak istaknuti da je ideja ilirskoga pokreta o zajedničkome južnoslavenskom standardnom idiomu nastavila biti popularnom, ali i da su se počele pojavljivati ideje o izgradnji isključivo hrvatskoga standardnog idioma. Počele su djelovati četiri filološke škole: zadarska, riječka, zagrebačka i škola hrvatskih vukovaca jer su ili nedostajala zadovoljavajuća rješenja jezičnih dilema ili jer su rješenja uopće izostala.⁶⁶ Premda je ilirski pokret mnogo doprinio početnome oblikovanju standardnoga jezika tek će razdoblje filoloških škola umnogome ostvariti standardiziranost jer je bio „u početku više idealan nego stvaran, konkretan“, stoga je trebalo pričekati kraj 19. stoljeća da se ostvari više-manje potpuna standardiziranost.⁶⁷

⁶³ D. Škiljan 2002: 269-270

⁶⁴ Z. Vince 2002: 649

⁶⁵ R. Katičić 2013: 176

⁶⁶ D. Brozović 2008: 103

⁶⁷ R. Katičić 2013: 169-170

Svaka je škola imala svoja ideološka polazišta, međutim one su nastojale ili nastaviti rad iliraca (zagrebačka) ili očuvati svoju regionalnu jezičnu posebnost (preostali kajkavci koji su htjeli graditi standardni idiom na kajkavštini i dijelom zadarska i riječka) ili postići veću ravnotežu između hrvatskoga sjevera i juga (zadarska) ili jasnije diferencirati hrvatski idiom naspram drugih južnoslavenskih idioma (riječka i zadarska).⁶⁸ Međutim, vrlo ubrzo riječka filološka škola prestaje biti ozbiljnim takmacem, a zadarska se priklanja zagrebačkim jezičnim rješenjima, stoga su ostale samo zagrebačka filološka škola i škola hrvatskih vukovaca. Dvije su znatne razlike u njihovim stajalištima. Prvo, zagrebačka je filološka škola u mnogočemu nasljedovala ilirce pa je tako za potkrepu svojih stajališta tražila primjere u jezičnoj dijakroniji (prošlosti), a hrvatski su vukovci, pod utjecajem romantičarskih ideja, potkrepu tražili u jezičnoj sinkroniji (sadašnjosti) tako da su ilirski idiom zamjenjivali „govorom puka“ smatrajući da treba postići što veću sličnost standardnoga idioma s „govorom puka“.⁶⁹ Zagrepčani su svoja rješenja tražili u starim i starijim dijalekatskim književnim tekstovima dok su hrvatski vukovci svoja rješenja tražili u usmenoj književnosti koju su zapisali Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić: iz prve pretpostavke proizlazi veće razlikovanje standardnoga od organskoga idioma koji mu je osnovica, a iz druge pretpostavke proizlazi veća sličnost standardnoga i organskoga idioma.⁷⁰ Drugo, zagrepčani su preuzeli ilirska nastojanja izgradnje standardnoga južnoslavenskog idioma,⁷¹ tako npr. nisu podržavali zahtjeve Ante Kuzmanića, najbitnija predstavnika zadarske filološke škole, „da se ističe hrvatsko ime jezika“⁷², međutim hrvatski su vukovci smanjili obim zamišljene jezične zajednice nastojeći stvoriti standardni idiom idiomima koji se često svrstavaju u „hrvatsko-srpsko jezično područje“.⁷³ No, utjecaj se škola svejedno prostirao samo do granica Banske Hrvatske, tj. Trojedne Kraljevine, kao i utjecaj iliraca, stoga su škole, premda nisu odustajale od izgradnje širega

⁶⁸ D. Škiljan 2002: 270, M. Moguš 2009: 172-182

⁶⁹ D. Škiljan 2002: 272, R. Katičić 2013: 183

⁷⁰ Zanimljivo je da se navedena opreka zadržala i dandanas jer se u današnjoj standardologiji „u Hrvatskoj teži više etimološkim a u Srbiji fonetskim rješenjima“, dakle i današnji hrvatski standardni idiom više odstupa od organskih govora nego što srpski standardni idiom odstupa od organskih govora. To se pripisuje činjenici da „pisanje u jezicima s duljom tradicijom pisanja [standardni idiom] puno više odskače od realnog izgovora (...) nego kod jezika s kratkom tradicijom“ zbog čega je „logično da se u Srbiji naglašavao pravi čisti narodni govor (u opoziciji prema umjetnom slavjanosrpskom), dok je u Hrvatskoj na cijeni bila književna tradicija jer su izvori hrvatskoga književnoga jezika, a samim time i pisane tradicije koja može biti različita od govornog jezika, puno dublji nego srpski.“ M. Kapović 2011: 59

⁷¹ D. Škiljan 2002: 270

⁷² R. Katičić 2013: 189

⁷³ D. Škiljan 2002: 271

standardnog južnoslavenskoga idioma, mogle graditi samo hrvatski standardni idiom⁷⁴: pa ako se već u praksi, a to je bilo jasno, nije mogao postići standardni južnoslavenski idiom, zagrepčani su se uglavnom okretali hrvatskoj dijalekatskoj književnosti, a vukovci pak uglavnom srpskoj usmenoj književnosti, odnosno srpskome standardnom idiomu tako da je rezultat zagrepčana bio približavanje standardnoga idioma hrvatskim dijalektima, a rezultat vukovaca približavanje hrvatskoga standardnog idioma srpskome standardnome idiomu koji je zamislio Vuk Stefanović Karadžić. To su dvije temeljne razlike zagrepčana i vukovaca iz kojih su proizlazila i drukčija jezična rješenja, no naposljetku će prevladati škola hrvatskih vukovaca zahvaljujući austrijskoj i mađarskoj političkoj podršci. Najznačajniji su predstavnici hrvatskih vukovaca bili Tomo Maretić, Đuro Daničić, Ivan Broz i Franjo Iveković. Vukovci su, kao i prije njih ilirci, svoje početno djelovanje posvetili grafijskim i pravopisnim problemima. Smatrajući da se zbog neujednačenosti dopreporodnoga razdoblja ne može pouzdano nastaviti graditi hrvatska latinička grafija i pravopis, Maretić je, i ostali vukovci, smatrao da „treba početi nanovo ugledanjem na autentičan početak, kao što je učinio Vuk Karadžić“.⁷⁵ Odmiču se od dotadašnjega morfonološkoga pravopisa zalažući se za uvođenje fonološkoga pravopisa, zalažu se za uvođenje novih znakova u hrvatsku latinicu, npr. *đ*, i nastoje približiti hrvatski standardni idiom srpskome standardnome idiomu. Najznačajnije pak djelo hrvatskih vukovaca jest Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika* jer će se ona početi koristiti u školama, a tako postati glavnim jezičnim štivom mnogim generacijama učenika i studenata (tiskala se opet 1931. i 1963. godine)⁷⁶. Maretić u toj gramatici ističe svoje uzore za sastavljanje gramatike pišući da je građu uzimao „iz djela pisanih najboljim književnim jezikom“, a s obzirom na to da je „Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika“ trebalo se „iz njegovijeh djela [sabirati] što potpuniju građu“.⁷⁷ Maretić se koristio, osim Karadžićem, i Daničićevim djelima jer je smatrao da „Vuku se od svih drugih pisaca u pravilnosti književnoga jezika najviše približio Daničić“ pa je tako „obilno upotrebio i ona Daničićeva djela, koja su za taj posao najzgodnija.“⁷⁸ „Drugijeh izvora“, piše Maretić, „nijesam htio upotrebiti“ jer „ne bi dosta bilo uzeti samo još dva ili tri pisca, već mnogo više“ zbog čega bi knjiga tada bila puno obimnija.⁷⁹ Tada je izdana i njegova druga gramatika,

⁷⁴ R. Katičić 2013: 191, D. Škiljan 2002: 272

⁷⁵ M. Moguš 2009: 184

⁷⁶ B. Oczkova 2010: 278

⁷⁷ T. Maretić 1899: Predgovor 1

⁷⁸ T. Maretić 1899: Predgovor 1-2

⁷⁹ T. Maretić 1899: Predgovor 2

Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola koja je napravljena prema istome principu kao i njegova veća gramatika. Zanimljivo je pak što se u naslovu njegove manje gramatike idiom ne zove hrvatski ili srpski kao i u njegovoj većoj gramatici nego se idiom samo zove hrvatski, a možda se odgovor nalazi u Broz-Ivekovićevu *Rječniku hrvatskoga jezika*. Iveković u rječniku piše da bi se „djelo (...) moglo zvati i *rječnik Srpskoga jezika*“, međutim ne zove se tako jer ga nisu „napisali Srbi“, a da jesu, „jamačno bi se tako zvalo“.⁸⁰ S obzirom na to da su rječnik gradili „od samih Vukovih i Daničićevih književnih djela“⁸¹, kao i Maretić, i da mu je „po jednakom pravu i po samim načelima Srbalja Vuka Karadžića (...) i Gjura Daničića (...) ime *rječnik Hrvatskoga jezika* jer su ga spisali i na svijet izdali Hrvati“⁸², može se zaključiti da ga nisu nazvali tj. da se nije „dometnulo *ili Srpskoga*“ samo iz praktičnih razloga jer to, kako Iveković piše u nastavku, „ne bi zadovoljilo nijednoga Srbina a ozlovoljio bi mnoge Hrvate (!), a i Srbi ne bi dodali *ili Hrvatskoga*.“⁸³ Oni smatraju da je to jedan idiom, međutim takvim se imenom ponekad ne žele koristiti: svejedno je zove li se idiom samo hrvatski ili pak hrvatski ili srpski u široj javnosti jer znanstvenici znaju pravo ime idioma, ali su primorani drukčije ga zvati jer okolnosti to ne dopuštaju, teza koja je na tragu Miklošičeve ideje koji je sredinom 19. stoljeća napisao da je „među znanstvenicima dogovoreno tko su 'Srbi', no da nije jasno tko su 'Hrvati'“.⁸⁴ Unatoč svemu tome, Maretića „Srbi nisu prihvatili“ jer se „vrlo često izjašnjavao u korist normativnih rješenja koja nisu odgovarala srpskoj tradiciji ni srpskoj porabi, a jesu hrvatskoj“, a često je ono „što je bilo tipično srpsko, Maretiću (...) predstavljalo 'kvarenje' jezika.“⁸⁵ Osim toga, dok su hrvatski vukovci nastojali hrvatski standardni idiom približiti srpskome standardnom idiomu, Karadžićev je standard zamijenjen šumadijsko-vojvođanskim dijalektom sa središtem u Beogradu. Tako su ironično dva standardna jezika ostala i dalje razjedinjena, a to je dodatno naglašavala činjenica hrvatske latinice i srpske ćirilice.⁸⁶ Također, važno je djelo hrvatskih vukovaca bio *Hrvatski*

⁸⁰ I. Broz, F. Iveković 1901: Predgovor V

⁸¹ I. Broz, F. Iveković 1901: Predgovor IV

⁸² I. Broz, F. Iveković 1901: Predgovor V

⁸³ I. Broz, F. Iveković 1901: Predgovor V. Zanimljivo je pak istaknuti da Maretić nije bio zadovoljan ni „imenom Brozova djela, zbog toga što u djelu premalo upotrebljava srpsko ime, a ne priznaje ni one razloge za hrvatstvo starijih pisaca što ih Broz navodi.“ Broz na to odgovara da je dokazao koliko cijeni „ime srpsko“, ali da ne želi svaki put kada spomene što „hrvatski“, dodati „ili srpski“ jer „to niti je ko činio, niti može tražiti da se u napredak čini“. Broz nije „nigda zatajio (...) što je srpsko“, no ne želi pisati „što je srpsko (...) među Hrvate pod hrvatskim imenom!“ Dodaje da mu se čini „da g. recensent [Maretić] odbija na moje tobože pretjerano hrvatstvo“, ali Maretić ne zna da Brozu „smeta ono *ili*, koje kao da (...) svaki čas sjeća, da su Hrvati i Srbi dvoje a ne jedno.“ Z. Vince 1975: 157

⁸⁴ M. Grčević 2014a: 45

⁸⁵ M. Grčević 2014b: 175-176

⁸⁶ I. Banac 1991: 88, D. Škiljan 2002: 272-273

pravopis Ivana Broza koji je priredio Dragutin Boranić. Djelo je prvi put tiskano 1892. godine i to „troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade“.⁸⁷ Broz piše da je slijedio „pravila u glavnome prama načelima kojih se držao Vuk i Daničić, a samo gdješto odstupio od njihova pisanja“, a njegov će pravopis dugotrajno postati glavnim hrvatskim pravopisom jer će tek biti zamijenjen 1929. godine.⁸⁸ Broz je u svojem pravopisu, premda piše da ga je sastavljao slijedeći Karadžićeva i Daničićeva načela, ipak ostao ponešto umjeren: nije napravio potpuni prekid sa starijom hrvatskom pravopisnom tradicijom jer se ipak gdje kad koristi i morfonološkim i fonološkim načinom pisanja.⁸⁹ Također, treba istaknuti da su vukovci pak imali podršku mađarskih vladajućih krugova u drugoj polovici 19. stoljeća, a posebice tijekom banovanja Khuena Hedervaryja zbog čega u konačnici „nisu ni imali ni potrebe mnogo obrazlagati i objašnjavati“⁹⁰ razloge svojih jezičnih rješenja.⁹¹ Tako je npr. Tomo Maretić, najistaknutiji hrvatski vukovac, bio u Hrvatskome saboru od 1892. do 1897. godine i od 1900. do 1906. kao član Unionističke stranke.⁹² Maretić se tako u Saboru čudio na kritike upućene radu hrvatskih vukovaca jer ne zna „imade li primjera na svijetu, da bi se ikada tako neutralno pitanje iznosilo pred političko tielo, da bi se iz toga pitanja pravio takodjer politički kapital.“⁹³ Slične su primjedbe govorili i drugi zastupnici pa se tako jedan zastupnik u Saboru čudi jer nije „čuo i vidio da se je u jednoj državi, u jednom parlamentu (...) radi jezičnog strogo naučnog pitanja vodila polemika.“⁹⁴ Međutim, pitanja standardnoga idioma nedvojbeno su politička pitanja *par excellence*, a pogotovo s obzirom na to da su se mnoga jezična rješenja hrvatskih vukovaca, ali i iliraca prije njih, temeljila upravo na svjesnome zblizavanju dvaju idiomā kao nužnome preduvjetu za buduće političko zblizavanje, čega su naravno bili svjesni hrvatski vukovci, a što su i redovito potvrđivali u svojim pisanjima.

Danas se djelovanje hrvatskih vukovaca često negativno ocjenjuje jer se prečesto naglašavaju njihove ideje o hrvatsko-srpskoj jezičnoj sličnosti/istosti iz čega, dakako, proizlaze i stajališta ili o etničkoj/nacionalnoj istosti ili u najgoremu slučaju stajališta o nepostojanju hrvatske jezične ili nacionalne samobitnosti, imajući u vidu da se jezik koristio kao potvrda ili negacija

⁸⁷ I. Broz 1904: 1

⁸⁸ M. Moguš 2009: 185 i 192

⁸⁹ M. Moguš 2009: 185, I. Banac 1991: 85

⁹⁰ R. Katičić 2013: 210

⁹¹ I. Banac 1991: 83

⁹² Z. Vince 1975: 140

⁹³ Z. Vince 1975: 140

⁹⁴ Z. Vince 1975: 140

etničke/nacionalne samobitnosti. Dakle, ili se Hrvati i Srbi koriste jednim, istim jezikom pa su onda i jedan, isti narod, stoga nije bitno zovu li se oni Srbi ili Hrvati, ili hrvatski jezik uopće ne postoji pa onda ne postoji hrvatski narod već samo postoji srpski jezik tj. srpski narod, a što sve iz današnje perspektive nakon krvavoga 20. stoljeća izaziva nelagodu. Iako su zasigurno takva stajališta postojala, i postoje, i iako su se takva stajališta koristila, i koriste, treba ipak istaknuti da je standardološki rad hrvatskih vukovaca, uza sve negativne karakteristike koje se vezuju za njihov rad, a nije ih malo bilo⁹⁵, dovršio oblikovanje standardnoga hrvatskog idioma kakav i danas postoji⁹⁶: uglavnom fonološki pravopis, dovršeno oblikovanje hrvatske latiničke grafije, ijekavsko-jekavski refleks jata, označavanje naglasaka, prava lingvistička obrada jezičnih problema itd.⁹⁷ Također, često se djelovanje hrvatskih vukovaca percipira kao diskontinuitet u odnosu na dotadašnji standardološki rad, međutim to nije točno. Ilirci su se koristili Karadžićevim djelima u kojima su tražili rješenja i primjere koji bi bili „skladna i svježa dopuna korpusu ilirskoga književnog jezika“⁹⁸, a i nemali je broj ondašnjih suvremenika smatrao da je Karadžić zaslužan za stvaranje hrvatskoga standardnog idioma poput npr. Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, nekadašnja prvaka ilirskoga pokreta, koji je pisao da je „Vuk (...) nama Srbom i Hrvatom stvorio jedan književni jezik, i dao prvi pravac kojim valja da udarimo na polju skupne naše književnosti“.⁹⁹ Tako su se nazirala polagano sredinom 19. stoljeća dva različita gledišta o hrvatskome standardnom idiomu: prvo je gledište da postoji zaseban hrvatski standardni idiom kojemu je osnovica štokavština, ali koji se dograđuje iz hrvatske dijalekatske baštine, a drugo je stajalište da ne postoji zaseban hrvatski standardni idiom, nego da postoji jedan zajednički hrvatsko-srpski / srpsko-hrvatski / hrvatski ili srpski / jugoslavenski standardni idiom kojemu je osnovica štokavština, ali koji se ne treba dograđivati iz hrvatske dijalekatske baštine jer treba biti što sličniji štokavskim govorima koje su zapisali Karadžić i Daničić, a navedena će dva gledišta ostati popularna sve do danas. Međutim, kako je već istaknuto, hrvatski su vukovci, ali i ilirci, paradoksalno mogli jedino učvršćivati „zasebni hrvatski jezični identitet“, a tako i nacionalni identitet,¹⁰⁰ stoga je hrvatski standardni idiom „nastavio svoj rast čvršće i dosljednije normiran

⁹⁵ M. Moguš 2009: 183-188, Z. Vince 2002: 631, 650-652, Z. Vince 1975: 145-159 D. Škiljan 2002: 272

⁹⁶ R. Katičić 2013: 213

⁹⁷ B. Oczkova 2010: 276

⁹⁸ R. Katičić 2013: 199

⁹⁹ B. Oczkova 2010: 279

¹⁰⁰ D. Škiljan 2002: 272

(preuzevši tek neke osobine koje nisu ulazile u njegov tadašnji organski razvoj)¹⁰¹ To znači da je hrvatska jezična praksa spriječila ona rješenja hrvatskih vukovaca „koja su bila tuđa hrvatskim novoštokavskim govorima“¹⁰², a tako je „završena opća jezična standardizacija u Srba i Hrvata“ djelovanjem (hrvatskih) vukovaca.¹⁰³

3.3. Izvanjski proces

Osim što se idiom trebao normirati, trebao se i „zauzeti“ konkretni teritorij nekome idiomu uvođenjem idioma u državnu birokraciju i pravni sustav, ali, što je još i važnije, idiom se trebao proširiti „na cjelinu realne ili tek zamišljene političke organizacije“ što je u hrvatskome slučaju bilo umnogome otežano regionalnim partikularizmima koje je trebalo premostiti.¹⁰⁴ Također, treba naglasiti interakcijski karakter navedenih nastojanja jer ne samo da se izvanjskim procesima idiom *de facto* „ucrtava“ na jezičnoj karti nego on postoje i granica kojom se razgraničuju različite etničke zajednice zbog toga što se u 19. stoljeću, barem u hrvatskome, jezična i etnička pripadnost počinju poistovjećivati. Idiomi su zbog toga u stalnoj međusobnoj interakciji koja rezultira time da se počinju povlačiti „jasne granice prema drugim jezičnim kolektivima“ što znači da načelno samo jedna jezična zajednica i samo jedan jezik može zauzimati samo jedan teritorij čime se otvara mogućnost sukoba zajednica koje možda pretendiraju na isti teritorij.¹⁰⁵

Službeni je jezik Banske Hrvatske sve do 1847. godine bio latinski jezik kada je zamijenjen hrvatskim jezikom „na osnovi želja koje su izložile slavne županije varaždinska i križevačka, kao i mnoge druge oblasti kraljevine“.¹⁰⁶ To je nepobitno treći važan uspjeh iliraca, uz ujednačavanje grafije i odabir štokavštine kao osnovice standardnome idiomu, no to se tek moglo postići kada su političke prilike to dopuštale. Zanimljivo je pak da se novi službeni jezik Hrvatskoga sabora ne navodi kao hrvatski jezik, nego se neutralno zove „narodni jezik“¹⁰⁷: nije se smio zvati ni ilirskim jer je 1843. godine zabranjeno ilirsko ime ni „horvatskim“ jer je to previše asociralo samo na Hrvate kajkavce, stoga je vjerojatno zato odlučeno da se jezik ne imenuje nikakvim imenom već se neutralno označi samo kao „narodni jezik“ jer su ilirci htjeli stvoriti standardni idiom koji bi se

¹⁰¹ Z. Vince 2002: 651

¹⁰² I. Banac 1991: 87

¹⁰³ Z. Vince 2002: 651

¹⁰⁴ D. Škiljan 2002: 117

¹⁰⁵ D. Škiljan 2002: 118-119

¹⁰⁶ M. Moguš 2009: 169

¹⁰⁷ M. Moguš 2009: 169, D. Škiljan 2002: 269

koristio na cijelome južnoslavenskom teritoriju. Tako se hrvatski idiom počeo „ucrtavati“ u jezičnu kartu Habsburške Monarhije zadobivši status službenoga jezika u administraciji i politici i uvođenjem u srednje škole i sveučilište, međutim nastojanja da se „ucrta“ na međunarodnoj jezičnoj karti bit će kudikamo teža.

Ilirci su bili već kao štokavci posrbljeni, a kao kajkavci poslovljeni zbog djelovanja tadašnje slavistike. Početna definiranja hrvatskoga idioma u 19. stoljeću u sklopu jezičnih politika umnogome će postaviti okvire unutar kojih se pristupa hrvatskome idiomu i dandanas. Hrvatskome se idiomu gotovo sustavno nije priznavalo postojanje u slavističkome okruženju. Ondašnji su poznati slavisti poput Jozefa Dobrovskoga, Jozefa Šafárika, Jerneja Kopitara i Jána Kollára negirali samobitnost hrvatskoga idioma ovisno o političkim (ne)prilikama i osobnim političkim uvjerenjima. Tako je primjerice Jozef Dobrovsky, „otac“ slavistike¹⁰⁸, smatrao da su se nekoć svi Slaveni zvali Srbima pišući 1818. godine da je „taj naziv [Srb, Serb] bio stari opći naziv Slavena“, a također predlaže da se svi slavenski narodi zovu imenom „Serb“.¹⁰⁹ Međutim, on svejedno raspravlja primjerice i o Hrvatima i Slovencima, odnosno o hrvatskome i slovenskome idiomu, ali samo zato da bi mogao razlikovati različita srpska plemena jer su Hrvati i Slovenci dio istočnosrpskoga plemena.¹¹⁰ Kopitar je pak jedno vrijeme smatrao da je cijelo južnoslavensko govorno područje ustvari slovensko govorno područje, stoga je definirao kajkavski kao inačicu slovenskoga jezika, bugarski kao jezik „starih Slovenaca“, a da bi idiom Hrvata i Srba štokavaca i čakavaca trebalo zvati „sloveno-srpskim jezikom“, međutim poslije će ipak odustati od ideje sloveno-srpskoga jezika pa će tvrditi da je „hrvatsko i srpsko narječje isto narječje“, ali samo kako bi dokazao da se Hrvati kajkavci ne mogu zvati Hrvatima.¹¹¹ Kollár pak piše 1830. godine da su svi Južni Slaveni Srbi i premda poslije ponešto ublažuje svoja stajališta svejedno piše da se „jugozapadni Hrvati od Srba razlikuju samo imenom, a ne jezikom.“¹¹² Šafárik piše da hrvatski idiom ne razlikuje od srpskoga jer je to za njega srpski idiom pa iako poslije ublažuje svoja stajališta, redovito piše da su Iliri „Srbi katoličke vjere“.¹¹³ Premda navedena četvorica slavista možda nisu posve bili uvjereni u svoja tumačenja i premda su se njihova tumačenja mijenjala, ipak

¹⁰⁸ M. Grčević 1997: 3

¹⁰⁹ M. Grčević 1997: 4

¹¹⁰ M. Grčević 1997: 7

¹¹¹ M. Grčević 1997: 12

¹¹² M. Grčević 1997: 16, 20 i 24

¹¹³ M. Grčević 1997: 23

je zadržana osnovna ideja za hrvatski idiom: on nema samobitnost, a tako su utabali put onim jezičnim politikama koje su isključive, potiskuju/negiraju višejezičnost i nastoje provoditi centralističku jezičnu politiku, a one se suvremenim rječnikom imenuju kao francuski tip jezične politike.¹¹⁴ Slavisti će, ostajući dosljedni svojim stajalištima, u svojim djelima redovito osporavati postojanje posebnoga hrvatskog idioma, odnosno oni će hrvatske dijalekte, ovisno o osobnim uvjerenjima, svrstavati ili pod srpski ili slovenski jezik često priznajući samo čakavštini odrednicu hrvatskoga idioma. Navedena će se slavistička shvaćanja negativno odraziti i na stariju hrvatsku književnost i na hrvatsku povijest.¹¹⁵ Dok su se slavističke teze da su slavenski narodi potomci Srba ili da Slaveni govore inačicama srpskoga idioma lako mogle pobiti zbog uočljivih povijesnih i jezičnih razlika, teze da su Hrvati Srbi jer govore srpskim idiomom nisu se lako mogle pobiti zbog sličnosti dvaju jezika. Slavisti će tako u nasljeđe ostaviti ideju da je ono što je zajedničko i Hrvatima i Srbima „čisto srpski“, a ono što je karakteristično samo za Hrvate „i srpski“.¹¹⁶

Razloge formiranja navedenih slavističkih teorija treba potražiti u izvanjezičnoj zbilji, točnije u politici. Naime, najveći je broj ondašnjih slavista podržavao ideju austroslavizma, ideju slavenske uzajamnosti unutar Habsburške Monarhije. U takvim koncepcijama, Slaveni su se unutar Habsburške Monarhije trebali kulturološki, politički, gospodarski, vojno itd. udružiti, a onda se zajednički izboriti za svoja pravā. Stoga, trebalo je privoljeti najbrojnije slavenske narode za nadolazeću borbu, a to su bili Srbi na slavenskome jugoistoku. Izjednačavanja hrvatskog i srpskog jezika u korist srpskog jezika imala su tada za cilj dodvoriti se vladajućim srpskim krugovima i intelektualcima tj. privoljeti ih ideji austroslavizma što je Kopitar najjasnije izrazio.¹¹⁷ Sudeći prema izvještajima koje je slao policiji, Kopitar je bio dobio nalog Bečkoga dvora da privoli Srbe Habsburškoj Monarhiji svojim uplitanjem u razvoj njihovoga standardnog idioma i potpomažući djelovanje Vuka Stefanovića Karadžića,¹¹⁸ a Miklošić je kao Kopitarov nasljednik potpomagao Karadžićeva nasljednika Đuru Daničića.¹¹⁹ Podržavanjem austroslavizma trebao bi se ukloniti

¹¹⁴ P. Dubravka 2016: 25

¹¹⁵ Npr. Šafárik će „ispravljati“ biografske podatke hrvatskih pisaca tako što će hrvatsko ime zamjenjivati srpskim imenom, a jezik kojim su pisali nazivati srpskim; tamo gdje hrvatsko ime ne zamjenjuje srpskim, zamjenjuje ga s hrvatsko-srpskim imenom. Također, hrvatske srednjovjekovne vladare i dinastiju svrstaje u popis „srpskih imena i riječi“. M. Grčević 1997: 13, 21, 22 i 23

¹¹⁶ M. Grčević 1997: 14

¹¹⁷ Piše da „srpsko“ govorno područje, otprilike sve osim slovenskoga i bugarskoga govornog područja, treba pripasti „budućem srpskom caru“, a ono bi se onda na neki način uključilo u Habsburšku Monarhiju, iako posljednji dio izričito ne piše. M. Grčević 1997: 15

¹¹⁸ M. Grčević 1997: 15, M. Grčević 2014a: 45

¹¹⁹ M. Grčević 2014a: 45-46

ruski utjecaj u jugoistočnoj Europi, a u konačnici stvoriti nova „jezična unija“ katoličkih i pravoslavnih „Srba“, dakle Hrvata i Srba, a sve dakako pod patronatom Bečkoga dvora.¹²⁰ Ilircima su tako slavistička javnost, a onda i šira lingvistička javnost osporili pravo na jezičnu samobitnost. Budući da jezik ima kulturni, ali i gospodarski potencijal,¹²¹ osporavanjem prava na samobitnost hrvatskoga idioma dokidao se hrvatski kulturni i gospodarski potencijal. Hrvatskome je idiomu ili bio određen manjinski status ili se hrvatsko ime nastojalo zamijeniti srpskim ili slovenskim imenom što ukazuje na političku, kulturološku i socijalnu marginalizaciju.¹²² Dakle, Hrvatima su se mogli smatrati samo govornici čakavskog narječja kojih je brojčano bilo najmanje, a koji su zbog toga bili i najslabiji protivnici hegemonističkoj jezičnoj politici. Provođenjem se takve hegemonističke, imperijalističke jezične politike može uzrokovati gubitak identiteta,¹²³ a u konačnici i otvoreni sukob između suprotstavljenih jezičnih zajednica¹²⁴ koje u procesu politizacije vernakulara pretendiraju na iste teritorije, što će se i događati u 20. stoljeću. Ilirci su pak bili pobornici, suvremenim rječnikom definirano, američkoga tipa jezične politike, odnosno bili su svjesni kompleksne višejezične stvarnosti jugoistočne Europe priznajući postojanje različitih južnoslavenskih jezika, što im je i bilo u interesu jer su s jedne strane bili pritiješnjeni isključivim slovenskim i srpskim jezičnim politikama, s druge strane bečkim apsolutizmom, germanizacijom i mađarizacijom, a s treće strane trebali su i premostiti regionalne partikularizme. Hrvatska je politika ovisila o tome koji centar moći trenutačno više „pritišće“: ako je bečki hegemonizam bio izraženiji, kao što je to bio neposredno nakon Napoleonskih ratova, onda se hrvatski političari više priklanjaju Pešti, kao što su to radili do 1830-ih, no ako je peštanski hegemonizam bio izraženiji, kao primjerice 1840-ih, onda se hrvatski političari više priklanjaju Beču, kao što je to bilo tijekom revolucija 1848./1849. godine. Hrvatski odgovori slavističkome krugu, Bečkome dvoru i mađarskim vladajućim krugovima iznosili su se suptilno: okupljanjem hrvatske književne građe, predlaganjem ujednačenoga slovopisa i štokavskoga narječja kao temelja standardnome idiomu i minimalističko političko ujedinjenje prema granicama hrvatskih dijalekata.¹²⁵

¹²⁰ M. Grčević 2014a: 45

¹²¹ P. Dubravka 2016: 27

¹²² P. Dubravka 2016: 27

¹²³ P. Dubravka 2016: 27

¹²⁴ P. Dubravka 2016: 29

¹²⁵ M. Grčević 1997: 23

Sljedeća desetljeća, dakle desetljeća nakon političke propasti iliraca, a time i njihove jezične politike, glavni ideolozi hrvatske jezične politike postaju hrvatski vukovci, ponajviše Đuro Daničić i Tomo Maretić, a što se tiče slavističkoga kruga, vodeću ulogu preuzima Franc Miklošič. Daničić je sedamdesetih godina 19. stoljeća ponavljao prijašnje slavističke teze, a Miklošič je pak pisao da je „među znanstvenicima dogovoreno tko su 'Srbi', no da nije jasno tko su 'Hrvati'“ da bi naposljetku i on zaključio da se Hrvatima imaju smatrati samo čakavci.¹²⁶ Tako će se dugoročno nastaviti ista jezična politika koja je bila stvorena početkom 19. stoljeća, a koja će otada postati službenom hrvatskom jezičnom politikom. Počet će se tiskati nove hrvatske gramatike, rječnici i pravopisi koji su trebali približiti standardni hrvatski idiom srpskome standardnom idiomu. No, usponom pravaštva u drugoj polovici 19. stoljeća, neki će hrvatski intelektualci i političari početi otvorenije i sustavnije kritizirati navedene klasifikacije jer su zamišljali ostvarivanje zasebnoga hrvatskog nacionalnog identiteta. To će prva učiniti Stranka prava koja će izričito povezati hrvatsku jezičnu zajednicu s hrvatskom etničkom zajednicom, a prema tome i s hrvatskom nacionalnom zajednicom.¹²⁷ Neki su, naravno, ispočetka uzvratili jednako radikalnim odgovorima poput Ante Starčevića koji je primjerice 1852. godine poricao „Srbima nacionalnu vrijednost i posebnost“¹²⁸ formulirajući tezu da „na slavenskom Jugu postoje samo dvije nacije (...) Hrvati i Bugari“¹²⁹ i sumnjao da postoji srpski jezik pitajući se „i zbilja koji je to jezik srbski? Je li možda onaj, koji se nalazi u nekoliko stara kirilska rukopisa?“¹³⁰ U takvome se kontekstu, posrbljeni ako su štokavci, a poslovljeni ako su kajkavci, ilirsko ime zamjenjuje hrvatskim imenom, a zagrebačka filološka škola također počinje sve više isticati hrvatsko ime nauštrb ilirskoga što je obrazloženo 1863. godine u časopisu *Pozor*: „ne valja niti po zraku ilirske kule graditi, niti odviše u druge se uzdati i njihovo prijateljstvo tražiti“¹³¹, dakle smatrali su da su se saveznici na koje su računali ilirci, posebice Slovenci i Srbi, ispostavili ustvari protivnicima koji su negirali hrvatsku samobitnost. Ta razočaranost u „prijatelje“ bila je popraćena razočarenjem propašću hrvatskoga nacionalnog pokreta 1848./1849. godine kada su ugušene revolucije u Habsburškoj Monarhiji, a

¹²⁶ M. Grčević 2014a: 45

¹²⁷ Koliko je politička, ali i lingvistička, situacija bila složena i promjenjiva u 19. stoljeću svjedoči činjenica da se Ante Starčević, kojega se danas zove ocem domovine i koji je bio glavni ideolog stranke koja je prva jasno izrazila ideju o hrvatskoj nacionalnoj samobitnosti, dosljedno koristio ekavicom smatrajući je simbolom „hrvatske zasebnosti nasuport karadžićevskoj ijekavici“, što je zanimljivo iz današnje perspektive hrvatske ijekavštine i srpske ekavštine. D. Škiljan 2002: 271

¹²⁸ Ž. Holjevac 1999: 305

¹²⁹ V. Švoger, J. Turkalj (ur.) 2016: 11

¹³⁰ Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija (ur.) 2015: 79, Ž. Holjevac 1999: 298-299

¹³¹ Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija (ur.) 2015: 80

hrvatski krajevi premda nisu sudjelovali u protuhabsburškome djelovanju, bili su jednako „nagrađeni“, kao i primjerice Mađari, uvođenjem Bachova apsolutizma. Stoga, bečki vladajući krugovi u suradnji s Daničićem, Strossmayerom i Račkim počet će isticati novo ime hrvatskome idiomu: hrvatski ili srpski jezik ili jugoslavenski jezik.¹³² Postojala je tada u Beču zamisao južnoslavenskoga/jugoslavenskoga okupljanja kojom je zamijenjen austroslavizam nakon propasti revolucija 1848./1849. godine. Utemeljio ju je Jernej Kopitar, a nakon njegove smrti, nastavlja je voditi Miklošič, i nešto poslije njegov učenik Daničić u Hrvatskoj.¹³³ Zamišljena je kako bi se utabao put austrijskoj politici *Drang nach Osten*¹³⁴: trebalo je prvo primiriti Slavene na jugu kako bi slavenski jug postao odskočna daska za daljnje širenje utjecaja na jugoistočnu Europu i to tako da se prvo ostvari jezično jedinstvo čime bi se onda stvorila podloga za jugoslavensku/južnoslavensku ideju. Tako Daničić iznenada postaje jugoslavenom.¹³⁵ On će i potvrditi da surađuje s bečkim i peštanskim vladajućim krugovima reagirajući na kritičare njegove jezične politike napisavši da „neće u vas i u vaše 'braće' iskati dopuštenja onaj koji čini što u svijetu biva“ i upozoravajući svoje kritičare da ne čine „sebi iluzija“, dakle ističe jalovost njihovih pokušaja.¹³⁶ Takvom se politikom znao okoristiti Beč jer se njome ne samo širio utjecaj na jugoistočnu Europu, dakle smanjivao ruski utjecaj, nego se usputno smanjivao utjecaj nacionalizama koji će se u višenacionalnoj Habsburškoj Monarhiji pokazati kobnima za opstanak Monarhije. U Trojednoj su to bili pravaši jer su prvi jasno povezali hrvatsku jezičnu zajednicu s etničkom tj. nacionalnom zajednicom. Naravno, austrijski i mađarski vladajući krugovi prilagođavali bi Kopitarove i Miklošičeve ideje novonastalim okolnostima zbog čega nisu posve prihvatili njihove reduktivne jezične podjele uvidjevši da ih ne bi prihvatili mnogi Hrvati, stoga su se priklonili jugoslavenstvu koje je bilo prijemčivije Hrvatima ako se uzme u obzir ilirstvo, kao vidu otklanjanja ruskoga utjecaja u Jugoistočnoj Europi. Tako je primjerice nastao Bečki književni dogovor 1850. godine kojim se proklamirala potreba za jedinstvenom književnosti jednoga naroda, tako je i nastalo djelo *Juridisch-politische Terminologie* 1853. godine kao pokušaj da se ujednači hrvatska pravna i politička terminologija u kojemu je austrijska vlada nastojala utvrditi isti jezik

¹³² Tako će Hrvatski sabor odlučiti 1867. godine da se službeni jezik zove „hrvatski ili srpski“, čime je zamijenjena dotadašnja neutralna konstrukcija „narodni jezik“, i proglasiti 1888. godine „hrvatski ili srpski“ kao nastavni jezik u Trojednoj. L. Heka 2016: 1074-1075

¹³³ M. Grčević 2014a: 60-61

¹³⁴ M. Grčević 2014a: 61

¹³⁵ M. Grčević 2014a: 61

¹³⁶ M. Grčević 2014a: 60

za Hrvate i Srbe,¹³⁷ tako se i u „bečkim državnim dokumentima i statistikama (...) od 1860-ih godina za Hrvate i srpske pravoslavce sve učestalije rabi skupno ime Srbo-Hrvati“¹³⁸ itd. Jugoslavenstvom su nastojali i što više smanjiti srbijansku političku moć okupljajući sve južnoslavenske narode u Monarhiji s ciljem da budu protuteža srpskome, ali i hrvatskome nacionalizmu. Jugoslavenstvo koje su tada podržali i Strossmayer i Rački umnogome se podudaralo s navedenim austrofilskim južnoslavenskim projektom, međutim njihovo je jugoslavenstvo bilo ponešto drukčije jer su smatrali da je Zagreb trebao postati glavnim južnoslavenskim gradom jer je „nedvojbeno predodređen za atenej južnih Slavena“¹³⁹ i koji bi u konačnici okupio sve Južne Slavene koji govore hrvatskim ili srpskim jezikom. Dakle, jezična je politika trebala poslužiti Habsburškoj Monarhiji prodrijeti u jugoistočnu Europu i odatle otkloniti ruski utjecaj, stoga su se austrijski i mađarski vladajući krugovi koristili različitim jezičnim politikama koje su različito (re)definirale hrvatski idiom, a sve u skladu sa svojim političkim ciljevima. Treba pripomenuti da su srbijanski vladajući krugovi i intelektualci preuzeli slavističku razdiobu jezika, odnosno nastavili su provoditi unitarističku jezičnu politiku, ali su odbili jugoslavensku jezičnu politiku. Prozreli su nastojanja bečkih i mađarskih vladajućih krugova koji su nastojali učiniti Kneževinu Srbiju svojevrsnim protektoratom Habsburške Monarhije smatrajući da bi prihvaćanjem novoga imena svojemu idiomu zaniijekali samobitnost vlastitoga idioma, njegovu povijest i književnu baštinu. Tako je Ilija Garašanin u svojim *Načertanijama*, djelu koje je služilo kao nacrt vanjske politike Kneževine Srbije, napisao da su svi južnoslavenski pravoslavci Srbi, a kasnije je Vuk Stefanović Karadžić to dopunio u svojem *Kovčežiću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* proglasivši sve štokavce Srbima, a ne primjerice Jugoslavenima. Tako je 19. stoljeće ostavilo u nasljeđe dva poimanja hrvatskoga idioma: prvo da je hrvatski idiom zaseban idiom s vlastitom književnom tradicijom i povijesti i drugo da ne postoji zaseban hrvatski idiom, a ako postoji, sveden je samo na čakavski ili kajkavski dijalekt.

¹³⁷ M. Grčević 2014a: 60, R. Katičić 2013: 179

¹³⁸ M. Grčević 2014a: 60

¹³⁹ M. Grčević 2014a: 60

4. Hrvatski idiom u Dalmaciji

4.1. Početak „dugoga“ 19. stoljeća

Vernakularizacija prostora javne komunikacije u Dalmaciji blago započinje francuskom vladavinom 1805. godine. Tada je nekadašnja mletačka Dalmacija potpala pod francusku vlast, a u tome će se posebno istaknuti Vincenzo Dandolo i Auguste Marmont. Dandolo je, nakon što je došao u Zadar, izdao proglas na talijanskome i hrvatskome jeziku „u kojemu najavljuje uvođenje pravednog sudovanja, dobre uprave i podizanje poljoprivrede, obrta i trgovine“, a francuska uprava općenito radi na „gospodarskoj i prosvjetnoj izobrazbi naroda“.¹⁴⁰ Važnim će smatrati za taj zakašnjeli prosvjetiteljski rad izdavanje novina koje bi mogli stanovnici Dalmacije čitati i tako stjecati nova znanja. Sâm je Napoleon dao „zamisao o potrebi takvih upravno-političkih novina“ te je i sâm naredio da počnu izlaziti,¹⁴¹ a veliku zaslugu ima i maršal Marmont jer je skrbio za kulturni razvoj Dalmacije „podupiranjem leksikografa Stullija i gramatičara Appendinija“, stoga nije čudno da su se novine počele tiskati za Marmontova upravljanja.¹⁴² S obzirom na to da je Dalmaciji tada bila u sastavu Italskoga Kraljevstva, *Kraljski Dalmatin* izlazio je dakako na talijanskome jeziku, no dodan je, „u ime demokratskih ideja francuske revolucije, (...) i tekst na hrvatskom za ogromnu većinu stanovnika kojoj je to bio materinski jezik.“¹⁴³ Novine su se dijelile u dva stupca: u lijevome se stupcu nalazio tekst na talijanskome, a u desnome stupcu tekst na hrvatskome. U novinama su se tiskali tekstovi različitih tematika, međutim iako je francuska vlast nastojala, između ostaloga, osposobiti stanovništvo čitati, treba istaknuti da je „narod (...) izravno imao od toga malo koristi.“¹⁴⁴ No, sve je to kočila činjenica da je francuska vlast postala omraženom u Dalmaciji¹⁴⁵: stanovništvo nije prihvatilo obrazovna nastojanja francuske vlasti, česti su ratovi i mobilizacije crpili Dalmaciju, a i onome je malom broju učenih Dalmatinaca bilo lakše čitati talijanski negoli neprokušani hrvatski tekst, stoga su novine vjerojatno samo čitali „tek župnici ili koji službenik“ koji bi onda tumačili „seljanima (...) pojedini proglas, naredbu ili

¹⁴⁰ Z. Vince 2002: 107

¹⁴¹ Lj. Šimunković 2008: 172

¹⁴² Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija (ur.) 2015: 249, R. Katičić 2013: 149

¹⁴³ Lj. Šimunković 2008: 172

¹⁴⁴ Z. Vince 2002: 109

¹⁴⁵ F. Šišić 1916: 273, M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 27

poziv.¹⁴⁶ Tako će se hrvatski tekst sve više skraćivati da bi 1810. godine bio gotovo skroz reduciran, a to će se i odraziti u imenu jer će se od 29. siječnja 1808. godine novine samo zvati *Il Regio Dalmata*, dakle bez hrvatskoga dijela naslova.¹⁴⁷ Premda se uobičajilo kazati da su to „prve novine na hrvatskome jeziku“, bilo bi „ispravnije (...) reći da su to talijanske novine s hrvatskim prijevodom“ s obzirom na to da su „pisane izvorno na talijanskom jeziku, a hrvatski tekst je tek prijevod s talijanskog izvornika.“¹⁴⁸ Podijeljena su i mišljenja o važnosti *Kraljskoga Dalmatina*,¹⁴⁹ međutim važnom se pri tome ističe činjenica da su prevoditelji bili primorani prilagoditi hrvatski tekst talijanskome tekstu, odnosno uhvatiti se u koštac s leksičko-terminološkim poteškoćama i tadašnjom nerazvijenom hrvatskom terminologijom.¹⁵⁰ Taj zadatak nije bio nimalo lak, a s time su se ilirci također morali suočiti kada su počeli izdavati *Novine i Danicu* nekoliko desetljeća poslije. Možda je najveća zasluga *Kraljskoga Dalmatina* bila da se hrvatski idiom pokazao „kao posve prikladan za svaki dnevni izražaj i poslovanje“, odnosno da se on „čita ne samo po samostanima i u Kačićevim pjesmama, nego da se po njemu doznaju i svjetski i domaći događaji“.¹⁵¹ Osim prvih novina koje su sadržavale hrvatski tekst, proizašla je iz francuske uprave i gramatika koju je objavio Šime Starčević 1812. godine naslovljena kao *Nova ričoslovnica ilirička vojničkoj mladosti krajiškoj poklonjena trudom i nastojanjem Šime Starčevića župnika od Novoga u Lici*. Ta je gramatika nastala kao „narudžba francuskih vlasti (...) na početku drugoga desetljeća 19. st.“¹⁵² Ne ulazeći u potankosti njegove gramatike, ipak se može tvrditi da je Šime Starčević u njoj pokazao svu svoju umješnost, odnosno da je „bio najbolji gramatičar“ dopreporodnoga razdoblja.¹⁵³ Premda je bio mlad kada je napisao svoju gramatiku „u nezrilom viku od dvadeset i sedam ne svarshenih godina“,¹⁵⁴ neki su dijelovi njegova „opisa nadmašili suvremene gramatičke opise“.¹⁵⁵ Naravno, njegova gramatika iz današnje perspektive ima i mnogo nedostataka,¹⁵⁶ no bitno je istaknuti i da je to bila prva gramatika hrvatskoga jezika pisana na hrvatskome jeziku. Francuska je vlast podigla i mnogo škola u Dalmaciji u kojima se nastavila odvijala na hrvatskome jeziku: u

¹⁴⁶ Z. Vince 2002: 109

¹⁴⁷ Lj. Šimunković 2008: 172

¹⁴⁸ Lj. Šimunković 2008: 172, Z. Vince 2002: 107-108

¹⁴⁹ Z. Vince 2002: 108

¹⁵⁰ Lj. Šimunković 2008: 173, Z. Vince 2002: 110

¹⁵¹ Z. Vince 2002: 121

¹⁵² B. Tafra 2002: 165

¹⁵³ B. Tafra 2002: 167

¹⁵⁴ Š. Starčević 2009: 113

¹⁵⁵ B. Tafra 2002: 171

¹⁵⁶ B. Tafra 2002: 174

nižim se školama i često u gimnazijama podučavalo na hrvatskome jeziku dok se u licejima i centralnim školama podučavalo na francuskome ili talijanskome jeziku.¹⁵⁷ Francuska je vlast zatekla Dalmaciju u kojoj je bilo „malo domaćih ljudi“ kadrih zadovoljiti potrebe njezine administracije, stoga je u Dalmaciju dovođila „nove ljude iz Italije i Francuske“.¹⁵⁸ Može se pretpostaviti da novi činovnici nisu poznavali lokalni idiom, a ako jesu, vjerojatno ga nisu dobro poznavali, stoga se nastojalo stvoriti činovnike koji bi se mogli koristiti i hrvatskim i francuskim/talijanskim jezikom jer je Marmont, kao guverner Ilirskih provincija, namjeravao uvesti i „hrvatski (ilirski) jezik kao službeni u vanjskoj službi“ dok se francuski jezik trebao koristiti u glavnim uredima, a posebice za dopisivanje s vlastima u Parizu kojima su Ilirske provincije bile podčinjene.¹⁵⁹ Tako je vernakularizacija prostora javne komunikacije u Dalmaciji započela pod utjecajem „stranaca“, dakle francuske je vlast prva vlast koja se počela koristiti hrvatskim jezikom u javnoj komunikaciji, doduše samo u novinama, ali je namjeravala koristiti se hrvatskim jezikom i u administraciji, a ne kao i u Banskoj Hrvatskoj gdje je vernakularizacija prostora javne komunikacije započela djelovanjem „domaćih“. Koliko god kratkotrajna bila francuska vladavina u Dalmaciji, svejedno je omogućila da se hrvatski idiom pokaže dovoljno sposobnim za javnu komunikaciju u *Kraljskome Dalmatinu* i da se koncipira ideja korištenja hrvatskoga idioma u školstvu i administraciji, što su izuzetno važni čimbenici u vernakularizaciji prostora javne komunikacije: tako je Dalmacija postala zapravo prva hrvatska zemlja, a Šišić piše i „prva zemlja u austro-ugarskoj monarkiji“, koja se zbog francuske vlasti „upoznala s modernim socijalnim i unutarnjo-političkim životom“¹⁶⁰, a tome se možda i može dijelom pripisati dalmatinski otpor ilirskim jezičnim rješenjima s obzirom na to da je „napoleonski period zacijelo utjecao na razvijanje izvjesne samostalne jezične svijesti i identiteta.“¹⁶¹

Nakon Napoleonovih vojnih neuspjeha i Bečkoga kongresa 1815. godine, Dalmacijom će ponovno zavladati Habsburška Monarhija, međutim ponešto izmijenjenih granica i geostrateške važnosti. Tada je dalmatinsko ime obuhvatilo nekadašnja područja Dubrovačke Republike, ali i Boku kotorsku, a Dalmacija je izgubila svoju dotadašnju geostratešku važnost koju je imala pod Mlečanima i Francuzima jer iako je Jadransko more pripajanjem Dalmacije postalo habsburško

¹⁵⁷ F. Šišić 1916: 272 i 276

¹⁵⁸ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 21

¹⁵⁹ F. Šišić 1916: 276

¹⁶⁰ F. Šišić 1916: 273

¹⁶¹ D. Škiljan 2002: 263

more, Habsburška Monarhija ostala je i dalje „kontinentalna država“ koja je otada unosila u Dalmaciju „srednjoeuropski sadržaj.“¹⁶² Habsburška Monarhija nastavit će višejezičnu dalmatinsku praksu talijanskoga i hrvatskoga jezika, međutim ona će za potrebe svoje administracije dovoditi činovnike iz talijanskih dijelova Monarhije, Lombardije i nekadašnje Venecije, stoga će se morati suočiti s istim problemima s kojima se suočavala i francuska vlast u Dalmaciji: malo je pismenih ljudi koji uopće mogu čitati, a s obzirom na to da su se pismeni ljudi uglavnom obrazovali na stranim jezicima, lakše im je bilo čitati tekstove na prokušanim stranim jezicima, npr. tekstove na talijanskome jeziku, stoga iako se javni oglasi objavljuju na hrvatskome idiomu¹⁶³, malotko ih može čitati izuzev svećenika i pokojega činovnika, nastavu je malotko pohađao, a novopridošli činovnici najčešće ne poznaju lokalne idiome pa je komunikacija sa stanovništvom otežana. Vladala je cenzura, policijska su praćenja naglašavala „osjećaj pokrajinske stagnacije“, ideje i duh francuske revolucije koji su veličali pojedinca i njegova prava zamijenjeni su austrijskoj državnom misli koja je bila protivna „težnjama svojih naroda i građana“ i razna udruženja koja su okupljala „intelektualno i poslovno plemstvo i građanstvo, domaće ljude i doseljenike“ uskoro će biti zabranjena.¹⁶⁴ Stoga, možda je sve to zaista djelovalo kao „razdoblje klonuća i malaksalosti“¹⁶⁵ u kojemu su se ljudi jedino mogli baviti „neopasnim predmetima“¹⁶⁶, međutim nije sve zastalo u Dalmaciji. Pokrajinske vlasti 1820. godine imenuju komisiju koja je trebala reformirati dalmatinski latinički slovopis. Tako će namjesnik Dalmacije Franjo Tomašić sazvati komisiju stručnjaka da reformiraju dalmatinski slovopis, odnosno da se što više ujednači dalmatinski i dubrovački slovopis kako bi se razni državni zakoni i akti mogli tiskati jedinstvenim slovopisom, poput npr. Općega građanskog zakonika, i kako bi se učenicima u školama olakšalo učenje „ilirskog jezika“¹⁶⁷. No, grafijska je reforma trebala poslužiti i da se ujednači grafija „uopće u svim spisima pisanim latinicom na hrvatskom jeziku“¹⁶⁸, dakle grafija je potencijalno mogla obuhvatiti i sve druge habsburške krajeve gdje se koristi štokavština, međutim ne i kajkavsku Bansku Hrvatsku jer je Gaj tek 1835. godine prihvatio štokavštinu kao osnovicu standardnome idiomu i jer je službeni jezik sve do 1847. godine bio latinski jezik. Zanimljivo je i da je grafijsku

¹⁶² M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 29

¹⁶³ Z. Vince 2002: 139

¹⁶⁴ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 31, 33 i 34

¹⁶⁵ Z. Vince 2002: 139

¹⁶⁶ F. Šišić 1916: 279

¹⁶⁷ Z. Vince 2002: 144

¹⁶⁸ Z. Vince 2002: 145

reformu u Dalmaciji započela austrijska vlast, dakle „stranci“, a da nije započela individualnim radom kao i u Banskoj Hrvatskoj. Također, Tomašić tada naređuje da se „aktualni pravni propisi u obliku oglasa ili brošura, kao izvodi, tiskaju i rašire na hrvatskom jeziku, kako bi se, makar i parcijalno, što bolje upoznali“, a da se to posebno mora raditi s „propisima iz krivičnog zakonika.“¹⁶⁹ Komisiju je činila petorica tadašnjih poznavatelja dalmatinskih jezičnih prilika koji su se smatrali jednim od „najučenijih Dalmatinaca“¹⁷⁰: Franjo Marija Appendini, Mihajlo Bobrowski, Benedikt (Beno) Mihaljević, Nikola (Dominik) Budrović i Pavao Miošić.¹⁷¹ Rad komisije „svakako treba ocijeniti kao pozitivan“ jer su to prvi ozbiljni iskoraci da se unificira dalmatinski slovopis, a s obzirom na to da se slovopis potencijalno mogao koristiti i u drugim habsburškim štokavskim krajevima, predstavljao je i konkurenta Gajevu kasnijemu prijedlogu slovopisa jer su se novoodabranim slovopisom počele tiskati knjige u Dalmaciji¹⁷² i to 15 godina prije Gajeva drugoga i konačnoga prijedloga slovopisa, dakle nemali broj godina, doduše ne u Dubrovniku i Kotoru jer se tamo još zadržao njihov slovopis, a tome u prilog idu i mišljenja nekih povjesničara jezika i književnosti, poput Zlatka Vince i Šime Urlića, koji su istaknuli da iako dalmatinski slovopis „nije bio dotjeran, opet je bio najbolji od sviju pravopisa, kojima su se dotada služili južni Slaveni u latinici.“¹⁷³

4.2. Ante Kuzmanić i *Zora dalmatinska*

Međutim, nakon rada komisije, u Dalmaciji se ne zbiva ništa znatno što se tiče jezika sve do 1830-ih godina kada zapravo primat preuzimaju ilirci u Banskoj Hrvatskoj. Dalmacija isprva neće imati „mnogo kontakta sa zagrebačkim ilirskim pokretom“, a u Pokrajini će se do tada razviti „osjećaj zatvaranja u vlastite granice“ pogotovo s obzirom na to da ilirci u Zagrebu nisu „svit pitali“ prije donošenja svojih odluka, kako su to Dalmatinci mislili.¹⁷⁴ Također, Habsburgovci su počeli promicati „multikulturalno klasicističko dalmatinsko nasljeđe“ nastojeći sebe povezati s dalmatinskim rimskim nasljeđem i ističući vlastitu drevnost i višenacionalnost.¹⁷⁵ Možda se u tome

¹⁶⁹ Z. Vince 2002: 140

¹⁷⁰ Z. Vince 2002: 144

¹⁷¹ *Zora dalmatinska* 1844: 170, br. 22. U tekstu se ovako navode njihova imena: *Franjo Maria Appendini, Mihailo Dobrovski, Beno Mikalevich, Pavao Miosich i Nikola Budrovich*. Zapisnik o radu komisije nalazi se u 22. broju *Zore dalmatinske* koji je izašao 1844. godine i to na 171. i 172. stranici. Postoji i talijanski tekst zapisnika koji se čuva u Nadbiskupskome arhivu u Zadru Z. Vince 2002: 141.

¹⁷² Z. Vince 2002: 148

¹⁷³ Z. Vince 2002: 148

¹⁷⁴ Z. Vince 2002: 333-335

¹⁷⁵ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 37

habsburškome imaginariju počela stvarati ideja da su Habsburgovci ustvari srednjoeuropski nastavljajući rimske tradicije koji će okupiti razne malene srednjoeuropske i jugoistočnoeuropske države i narode, donijeti im tekovine moderne civilizacije i štiti ih, no svakako je da su Habsburgovci htjeli stvoriti u Dalmaciji osjećaj posebnosti koja je bila protivna hrvatskoj nacionalnoj integraciji: tako se stvorila i ideja postojanja autohtonoga „dalmatinskog naroda“ koja će biti više-manje popularna sve do raspada Monarhije.¹⁷⁶ Stoga, ne treba čuditi što u *Zori dalmatinskoj* 1844. piše da Dalmatinci žele „sliditi svoje vlastito slovoredje, razložitije od onoga koje se njima podmeče“ jer „Horvati“ žele „da nas svedu pisati ka oni pišu, da nam prominu naričje, da nam daruju svoje“.¹⁷⁷ To, naravno, ne znači da nije bilo simpatizera ilirskoga pokreta u Dalmaciji, nego da se u Dalmaciji osjećala posebnost u odnosu na Bansku Hrvatsku koja se temeljila na dotadašnjemu standardološkom radu i književnoj tradiciji, a što se manifestiralo u neprihvatanju jezičnih rješenja ilirskoga pokreta. Treba doduše prije *Zore dalmatinske* istaknuti Božidara Petranovića koji je 1836. godine počeo izdavati sveščić *Ljubitelj prosveštenija Serbsko-dalmatinski almanah*. *Ljubitelj* je bio prvenstveno orijentiran na pravoslavne Dalmatince, na „Srbe-Dalmatince“ kako se redovito oslovljavaju, a u njemu su autori podržavali Vukovu jezično-nacionalnu razdiobu, stoga su se u *Ljubitelju* mogli pročitati tekstovi u kojima piše da se srpsko ime zatiralo zbog čega su „danas jedni Crnogorci, drugi Bokelji, treći Dubrovčani, četvrti Dalmatini, peti Hercegovci, Brinjani, Krajišnici, Graničari, Posavci, Srbijanci (...)“, da se treba slijediti načelo „piši kako govoriš“, da jezik treba učiti od „klasičnih spisatelja srpskih“ itd.¹⁷⁸ Petranović je pozvao i Hrvate da pišu za *Ljubitelj*, međutim „malo se Hrvata odazvalo“ pa iako *Ljubitelj* nije znatnije utjecao na dalmatinsku jezičnu problematiku ipak je mnogo utjecao „na Srbe ne samo u Dalmaciji i susjednoj Hercegovini, nego i po drugim krajevima“, premda je časopis izlazio samo jednom godišnje.¹⁷⁹ Svakako je najvažnija osoba za dalmatinsku jezičnu situaciju bio Ante Kuzmanić koji je pokrenuo i uređivao *Zoru dalmatinsku* i bio glavni predstavnik zadarske filološke škole. Kuzmanić je nastojao još od 1834. godine, kada je došao u Zadar, pokrenuti časopis na hrvatskome jeziku, međutim to mu nije polazilo za rukom sve do 1844. godine kada je izašao prvi broj *Zore dalmatinske*. Možda je razlog zašto je Kuzmaniću odobreno izdavanje časopisa sličan razlogu zašto je i Gaju odobreno izdavanje časopisa: mađarski su zahtjevi za većim

¹⁷⁶ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 37

¹⁷⁷ *Zora dalmatinska* 1844: 170 br. 22

¹⁷⁸ Z. Vince 2002: 337-341

¹⁷⁹ Z. Vince 2002: 341

slobodama i autonomijama uvelike počeli brinuti Beč koji je zbog toga, barem u Banskoj Hrvatskoj, počeo povlađivati Hrvatima nudeći im različite ustupke, poput npr. izdavanja hrvatskoga časopisa,¹⁸⁰ što je bila dobro prokušana habsburška taktika koju će primjerice primijeniti tijekom revolucija 1848./1849. godine. Zanimljivo je pak istaknuti da će neke teme koje su bile prisutne u *Zori dalmatinskoj* poslije postati vrlo bitne političke teme poput npr. uvođenja hrvatskoga idioma u škole¹⁸¹, uvođenja hrvatskog idioma kao službenoga u Dalmatinskome saboru¹⁸², uvođenja hrvatskoga idioma u administraciju¹⁸³ itd. Kuzmanić piše u Pozivu na pretplatu 1843. godine da će nastojati u *Zori dalmatinskoj* „materinski jezik“, koji imenuje kao „hervatski jezik“, pokazati u „pravoj svojoj odići i čistoći“¹⁸⁴, no već u *Pridgovoru* prvome izdanju ističe poteškoće pisanja hrvatskim „jer se nisu najbolje učeni ljudi pogodili na koji se način ima ova naša književnost svoditi i zaveršivati.“¹⁸⁵ To se, dakako, referira na Gajeva nastojanja da reformira hrvatski slovopis i pritom izražava svoje mišljenje da unatoč tome što je ponudio reformu slovopisa, Gajevim prijedlogom nije definitivno postignut konsenzus glede slovopisa jer se ipak ima što pitati i Dalmatince koji su, uostalom, ranije unificirali svoj slovopis i koji se mogu pozivati na književnu tradiciju počevši od Marulića pa sve do Andrije Kačića Miošića. Takvu je misao jasno izrazio Šime Starčević u *Zori dalmatinskoj* 1847. godine. Referirajući se pozive iliraca da će s njima „napredovat u jeziku, pravopisu i znanosti“ ako prihvate ilirska jezična rješenja, Starčević ljutito odgovara pitajući se zar „mi još neimamo jezika, ni pravopisa, ni znanosti?“¹⁸⁶ Nastavlja da bi bilo „dakle pristojnie svitovati Hervate Sutlosavodravce, da pristupe k'Dalmatincim, ako žele pravo Ilirski govoriti“ jer „Dalmatincim netreba kao spomenutim Hervatim učiti Ilirski jezik“.¹⁸⁷ Završava svoj tekst nadajući se da će „pametni Hervati, i pametni Slavonci [odbaciti] svake driskotine“ i poentira pišući da „*Ne dao Bog!* da bi Dalmatinci morali novi jezik Zagrebački učiti“.¹⁸⁸ Neprihvatanje ilirskih jezičnih rješenja rezultat je različitih pogleda zadarske filološke škole na narav standardnoga idioma i različitoga shvaćanja narodnosti, ali i osobnih razloga.¹⁸⁹ Naime, zadrani su bili bliži vukovskoj

¹⁸⁰ F. Šišić 1916: 288

¹⁸¹ *Zora dalmatinska* 1848: 118 br. 30, *Zora dalmatinska* 1848: 159 br. 40

¹⁸² *Zora dalmatinska* 1848: 159 br. 40

¹⁸³ *Zora dalmatinska* 1848: 122 br. 31

¹⁸⁴ Z. Vince 2002: 342

¹⁸⁵ *Zora dalmatinska* 1844: *Pridgovor* br. 1

¹⁸⁶ *Zora dalmatinska* 1847: 119 br. 17

¹⁸⁷ *Zora dalmatinska* 1847: 119 br. 17

¹⁸⁸ *Zora dalmatinska* 1847: 119 br. 17

¹⁸⁹ Z. Vince 2002: 347

konceptiji da standardni idiom treba biti što sličniji osnovici, tj. narodnome jeziku koji mu je osnovica tako da Kuzmanić piše da nije samo razlika slovopis nego što „još niki pripovidaju da je prosti jezik kukav i pokvaren“ i da zbog toga „ga popravljaju i bogate udarajuchi nanj svakojaku spravu.“¹⁹⁰ Ilirci su pak stvarali standardni idiom koji nije bio posve sličan organskome idiomu koji mu je osnovica s obzirom na to da su uglavnom bili kajkavci, a ne štokavci i da su nastojali inkorporirati različite dijelove hrvatskih dijalekata u standardni idiom kao vid premošćivanja regionalnih partikularizama dok su zadrani otpočetak vrlo žustro zagovarali štokavsku ikavicu kao osnovicu standardnome idiomu i to tako da se osnovica i standardni idiom što manje razlikuju. Tako piše u *Zori dalmatinskoj* referirajući se na jezik iliraca da će „se koža ježiti, kako je naš slavni i krasni narodni jezik izkvaren, izopačen, i poražen.“¹⁹¹ Također, neće se slagati ni s ilirskom narodnom koncepcijom, posebice u svojem kasnijem radu, te će Kuzmanić napisati da „narod hervatski (pod tim imenom razumi se i Dalmatinski, i Istrianski, i Bosanski katolici) zajedno sa Slavonskim mora imati svoj osobiti književni jezik osnovan na njegovom govoru, i izgovoru, a ne na tudjemu“ i dodaje da je „sramota (...) da njegovi književnici drugačie od njega govore i pišu.“¹⁹² Ističe također da „da mi ljubimo narod serbski, (...), ama nipošto nećemo da se pogodimo s kolovodjama njegove književnosti, jer njihov jezik nije naš jezik“, ali i da se Srbima nikada neće ugoditi dok se „ne prime njihova slova Kirilska, i nepodmetnu se svemu njihovom rusiziranju, i slaveniziranju.“¹⁹³ Dakle, odbacuje se ilirska ideja o južnoslavenskome jezičnom ujedinjenju, a namjesto nje zagovara se ideja o hrvatskome jezičnom, ali i nacionalnom, ujedinjenju. Kuzmanić nije podržavao Gaja i iz osobnih razloga jer se percipirao kao svojevrsni „Gaj u Dalmaciji“ koji bi onda bio zadužen da se dogovara s drugim istaknutim ličnostima hrvatskih zemalja, a koji bi se onda svi sporazumijevali o bitnim hrvatskim pitanjima, posebice o jezičnim pitanjima.¹⁹⁴ Osim toga, Kuzmanić je Gaju zamjerao liberalne ideje, predbacivao mu je manjak talenta, korištenje ilirskoga imena kao bezličnoga imena, udvaranje Srbima približavanjem standardnoga hrvatskog idioma nekim dijelovima srpskoga standardnog idioma itd.¹⁹⁵ To su dakle tri temeljna razloga zašto

¹⁹⁰ *Zora dalmatinska* 1844: *Pridgovor* br. 1

¹⁹¹ *Zora dalmatinska* 1847: 126 br. 19

¹⁹² *Glasnik dalmatinski* 1849: br. 17

¹⁹³ *Glasnik dalmatinski* 1849: br. 17

¹⁹⁴ *Z. Vince* 2002: 347

¹⁹⁵ *Z. Vince* 2002: 348-349

je postojao toliki otpor dalmatinske filološke škole ilirskim jezičnim koncepcijama iz kojih proizlazi i ilirska nacionalna koncepcija.

Ocjenjujući važnost *Zore* ne treba zanemariti činjenicu da je *Zora* izlazila „na jeziku siromašnih radnika i seljaka“ i to kada su „gradovi bili zadojeni talijanskim duhom“¹⁹⁶ i kada se dalmatinska inteligencija obrazovala u inozemstvu, najčešće Italiji, gdje su se navikavali koristiti se stranim jezicima nauštrb svojega „domaćeg“, a ocjenjujući Kuzmanićeve djelatnost u *Zori*, ali i uopće, može se potvrditi da je zaslužio da ga se smatra „jednim od najvećih sinova Dalmacije u XIX vijeku“¹⁹⁷ jer je u Dalmaciji pokazivao svu „svoju ljubav za hrvatski narod i njegov jezik.“¹⁹⁸ Njegov prosvjetiteljski rad zalaganjem za narodni jezik i kulturu neprocjenjivo je važan. Bio je, međutim, i tvrdoglav i nedosljedan, čovjek samosvojan i osebujan. Tvrdoglav, a i često dogmatičan, bio je u obrani dalmatinskoga slovoписа i štokavske ikavice kao osnovice standardnome idiomu. Smetalo mu je što se o važnim jezičnim, političkim i kulturnim pitanjima odlučuje u Zagrebu želeći da Dalmacija povрати ulogu kakvu je nekoć imala,¹⁹⁹ a pritom imajući na umu dalmatinsku povijesnu, kulturnu i književnu prošlost koja je iznjedrila Marulića, Držića, Kačića Miošića, hrvatske knezove, banove i kraljeve itd. Tako on ponosito misli o Dalmaciji pišući da je to „hervatska ruka, hervatska starina od Velebita čak do Kleka“, da je imala „svoje kraljeve, banove, knezove hervatske“, a završava odajući priznanje „slavnom imenu *Dalmacija*“.²⁰⁰ Nedosljedan je također bio. Pisao je da bi bilo loše kada bi se „izdrečili oči na ovakve sitnice kao što tužno rade nike nadriknjige“ referirajući se na slovoписnu neujednačenost i zaključuje da bi trebalo dopustiti „da svaki piše u svome poglavitom naričju“²⁰¹: stav nedosljedan s njegovom ratobornošću u obrani dalmatinskoga slovoписа i štokavske ikavice, a što je opet nedosljedno s njegovim mislima napisanim 1844. godine, dakle u godini kada je počela izlaziti *Zora* u kojoj se pisalo dalmatinskim slovoписom i štokavskim ikavicom, da „poradi svete književne sloge treba da se zagrebačkoga pravopisa primimo“.²⁰² Unatoč svim njegovim zaslugama za kulturno uzdizanje u Dalmaciji, teško se oteti dojmu da je često djelovao separatistički u odnosu na hrvatsku

¹⁹⁶ Z. Vince 2002: 350

¹⁹⁷ Z. Vince 2002: 350

¹⁹⁸ Z. Vince 2002: 352

¹⁹⁹ Z. Vince 1979: 103

²⁰⁰ Z. Vince 1979: 101

²⁰¹ Z. Vince 1979: 99

²⁰² Z. Vince 1979: 98

nacionalnu integraciju ističući dalmatinski pravopis i štokavsku ikavicu.²⁰³ To svakako nije svjesno činio pogotovo s obzirom na to da se u *Zori* redovito pisalo o dalmatinskim željama za ujedinjenjem s ostatkom hrvatskih zemalja, a o čemu je i sâm mnogo puta pisao: to se možda može pripisati njegovoj nedosljednosti i tvrdoglavosti. Međutim, koliko se god možda njegovo djelovanje nekada čini separatističkim ili se čini kao da ne čuti dovoljno hrvatske želje za unificiranom grafijom,²⁰⁴ Kuzmanić je ipak znao u pravome trenutku odustati od svoje tvrdoglavosti i prihvatiti ilirsku jezičnu koncepciju, ali pritom se ne odričući se hrvatskoga predznaka. Uvidio je da su na koncu ilirska grafija i štokavština postali prihvaćenima u drugim hrvatskim zemljama, a revolucije 1848./1849. samo će dodatno osnažiti njegove osjećaje za ujedinjenjem hrvatskih zemalja: „ko je junak i brat Dalmatinac, nek se hvata u kolo ilirsko“²⁰⁵, piše u *Zori* u lipnju 1848. godine. Bio je svjestan važnosti događaja u Monarhiji koji su se počeli odvijati 1848. godine, a posebice toga da se, barem isprva, činilo kao da će Josip Jelačić uspjeti ujediniti razjedinjene hrvatske zemlje, stoga je Kuzmanić bio voljan odustati od nekih svojih jezičnih rješenja, ili je barem bio spremniji na kompromis, poradi hrvatskoga jedinstva. Kuzmanić je bio upoznat i sa slavističkim djelovanjem koje ili nije priznavalo hrvatsku jezičnu samobitnost ili ju je maksimalno reducirala pa su tako Karadžićeve riječi da „dalmatinski Hrvati nisu upravo Hrvati nego su Srbli“ jer „jedan jezik sa Srblijima imaju“ samo dodatno afirmirale svijest o potrebi približavanja sa Zagrebom i ilirskim jezičnim rješenjima.²⁰⁶ Dalmatinskome prihvaćanju ilirske jezične koncepcije i zbližavanju sa Zagrebom pridonijeli su i mlađi naraštaji koji će pokrenuvši *Narodni list*, utabati novi put u dalmatinskome životu.²⁰⁷ Osim toga, politička propast ilirskoga pokreta i uvođenje neoapsolutizma zasigurno su pridonijeli Kuzmanićevu shvaćanju da inzistiranje na dalmatinskoj zasebnosti, barem što se jezika tiče, može samo pridonijeti većoj razjedinjenosti hrvatskih zemalja tako da je Kuzmanić 1849. godine prihvatio Gajev slovoapis, a premda nije nikada odustao od ikavice, u Dalmaciji se više uopće nije pomišljalo na zasebni dalmatinski standard sa štokavskom ikavicom kao osnovicom kada se uvodio hrvatski idiom u javni dalmatinski život. Kuzmanić nije nikada odustao ni od hrvatstva i vjerojatno bi se složio s Antom Starčevićem smatrajući da „pod imenom ilirskim radili su Hervati kako i vazda, više za druge nego

²⁰³ Z. Vince 1979: 98

²⁰⁴ Z. Vince 1979: 98, Z. Vince 2002: 365

²⁰⁵ *Zora dalmatinska* 1848: 89 br. 23

²⁰⁶ M. Moguš 2009: 173

²⁰⁷ M. Moguš 2009: 174

li za se, zamučali su mnogo, što zamučati nebi bili imali.“²⁰⁸ Premda nije bio protivan južnoslavenskoj suradnji, Kuzmanić je, kao i Starčević, već tada uviđao da se suradnja ne odvija na temelju ravnopravnosti nego isključivosti, a da se zbog toga Hrvati ne smiju „s nikim (...) kladati“, dakle Hrvati moraju samo u sebe ulagati „kad je na to došlo, da svak za svojom žlicom gleda“.²⁰⁹ Dodatni jezični utjecaji iz Banske Hrvatske definitivno će označiti prestanak autonomnih dalmatinskih jezičnih koncepcija: Pero Budmani objavljuje 1867. godine svoju gramatiku nazvanu *Grammatica della lingua serbo-croata (ilirica)* i Ivan Danilo objavljuje 1873. godine svoju gramatiku *Slovnica za srednja učilišta*. Obje su navedene gramatike napisane na temelju načelā hrvatskih vukovaca, međutim s obzirom na to da su obje gramatike bile napisane za učenike u školama, morala se u obzir uzeti i lokalna uporabna tradicija, stoga se u gramatikama mogu pronaći i jezična rješenja suprotna jezičnim konceptima hrvatskih vukovaca.²¹⁰ Tim dvjema gramatikama treba pridodati i pravopis Marcela Kušara koji je objavljen 1889. godine pod naslovom *Nauk o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Premda je to prvo djelo u Dalmaciji koje je sustavno pisano fonološkim pravopisom, Kušar trezveno prikazuje obje varijante pravopisa.²¹¹ S obzirom na to da se u Dalmaciji još krajem 19. stoljeća nije ustalila norma hrvatskih vukovaca, trebalo je pričekati djela najpoznatijih hrvatskih vukovaca, Brozov pravopis 1892., Maretićeva gramatika 1899. i Broz-Ivekovićev rječnik 1901. godine, kako bi se i u Dalmaciji definitivno primila načela hrvatskih vukovaca. Dalmatinski jezični život sredinom 19. stoljeća može se opisati kao „stanje mrtvila“.²¹² Novouvedeni apsolutizam osjećao se i u Dalmaciji, a svako izrazitije zalaganje za narodni jezik i uvođenje narodnoga jezika u javni dalmatinski život podsjećao bi bečke vlasti na nacionalizme koji su nedavno potresali Monarhiju. No, to je i paradoksalno vrijeme vrlo plodonosno za jezična pitanja: djeluje zagrebačka filološka škola, aktiviraju se protagonisti škole hrvatskih vukovaca, izlaze časopisi na hrvatskome, hrvatski se polagano uvodi u javni život, počinju se tiskati državni dokumenti na štokavštini i unificiranoj grafiji u hrvatskim zemljama itd. U takvome ozračju Kuzmanić piše da „tudjice vladaju“ Dalmacijom i da ga je za „Meternihova pašovanja“ zadesilo „zlo i naopako“ jer se zamjerio vlastima zbog „ove naše narodnosti.“²¹³ To je bila dvojnost novoga apsolutizma: premda se

²⁰⁸ *Narodne novine* 1852: 603 br. 221

²⁰⁹ *Narodne novine* 1852: 603 br. 221

²¹⁰ T. B. Ančić 2022: 39

²¹¹ T. B. Ančić 2022: 42

²¹² Z. Vince 1978: 373

²¹³ Z. Vince 1978: 374

politički i kulturno nastojalo što više otupiti nacionalizme u Monarhiji, nije se moglo samo tako zanemariti ostvaraje narodnih preporoda, stoga je Beč kanio svojim djelovanjem omeđiti nacionalne pokrete da ne izmaknu kontroli: tako npr. ako se u Dalmaciji zahtijevaju prijevodi njemačkih „zakonah i dilopisah“ na „hervatskom“²¹⁴, odnosno da hrvatski postane polifunkcionalan, to će se dopustiti, ali će to provoditi bečke središnje i pokrajinske vlasti, ako se u Dalmaciji zahtijeva uvođenje narodnoga jezika u školstvo i sudove, to se i može donekle dopustiti, ali će i dalje privilegiran položaj zauzimati talijanski jezik, a činovnici će mahom biti iz talijanskih pokrajina Monarhije itd.

4.3. Hrvatski idiom tijekom ustavnoga života (1861. – 1882. godine)

Međutim, neoapsolutizam neće dugo potrajati. Rat protiv Talijana i Francuza u Drugome talijanskom ratu za oslobođenje 1859. godine prokazat će slabosti državnoga sustava. Upravo će se tada jasnije izraziti dalmatinska politička podvojenost.²¹⁵ S jedne strane postojao je određeni broj Dalmatinaca koji su blagonaklono promatrali talijansko nacionalno ujedinjenje ističući dalmatinsko talijanaštvo i više-manje nadajući se da će navedeno nacionalno okupljanje obuhvatiti i Dalmaciju, a s druge strane nalazili su se Dalmatinci koji nisu podržavali ideju talijanske Dalmacije nadajući se pak hrvatskome nacionalnom ujedinjenju tj. dalmatinskome i hrvatskome ujedinjenju: prvi će izrasti u autonomaše i poslije talijanaše, a drugi u narodnjake. Beč je budno motrio i jedne i druge jer iako su bili suparnici, Beču je svaki nacionalizam u multinacionalnoj državi bio potencijalna prijetnja. Također, Beč se znao dobro okoristiti dalmatinskom podijeljenošću tako da je čas favorizirao jedne, čas druge, a sve ovisno o datim okolnostima. Vojni porazi, loša ekonomska situacija i nacionalna sukobljavanja primorali su Franju Josipa na prijeko potrebne političke reforme. Dat će sazvati 1860. godine Pojačano carevinsko vijeće: vijeće je imalo samo savjetodavnu ulogu, a trebalo je pomoći Franji Josipu, odnosno Habsburškoj Monarhiji u novonastaloj situaciji. Tada je postala jasnom habsburška konceptualna dvojnost koja će se očitavati sve do kraja postojanja Monarhije: s jedne strane postojao je koncept o Monarhiji kao savezu povijesnih kraljevina i zemalja, a s druge strane postojao je koncept o centralističkoj Monarhiji s dominantnim njemačkim činovništvom.²¹⁶ Na tome su Pojačanom carevinskom vijeću sudjelovali Josip Juraj Strossmayer, Ambroz Vranyczany, kao predstavnici Slavonije i Hrvatske, i

²¹⁴ *Glasnik dalmatinski* 1850: br. 20

²¹⁵ A. Cetnarowicz 2006: 30

²¹⁶ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 46

Francesco Borelli, kao predstavnik Dalmacije. Sva su trojica podržala federalističko načelo, međutim Borelli pak nije podržao ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom navodeći povijesne i kulturne razlike.²¹⁷ Razlog odbijanju bila je činjenica da je dalmatinska politika bila podijeljena na već spomenute autonomaše i narodnjake, makar još u vidu političkih stranaka. Narodnjaci su tražili ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom, nastojali uvesti hrvatski jezik kao službeni, uredovni i nastavni jezik u Dalmaciji i promovirali hrvatsku kulturu naspram autonomaša koji nisu podržavali ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom, koji su nastojali očuvati povlaštenu status talijanskoga jezika u Dalmaciji i promovirali slavodalmatinstvo nasuprot narodnjačkome hrvatstvu. Unatoč tome što Borelli nije prihvatio ujedinjenje, mnogi su tadašnji austrijski ministri blagonaklono podržavali dalmatinsko i hrvatsko ujedinjenje smatrajući da će se tako oslabjeti i Ugarska, jer bi Trojedna postala snažnijom, i talijanski nacionalizam, jer bi se Dalmacija u sklopu Trojedne lakše oduprla talijanskome nacionalizmu.²¹⁸ Franjo Josip prepustio je tada konačnu odluku o ujedinjenju dalmatinskim i hrvatskim političkim predstavnicima. Nakon vijesti o mogućem hrvatskom i dalmatinskom ujedinjenju, obje su političke grupe u Dalmaciji započele djelovati. Uspješnijim će se ispostaviti protivnici, budući autonomaši, nego pobornici ujedinjenja, budući narodnjaci, jer su kontrolirali najveći broj općina i gradskih vijeća u Dalmaciji: pobornici su bili snažniji u Dubrovniku i Boki kotorskoj, a protivnici su bili snažniji u većini ostalih općina i gradskih vijeća. Najviše će se istaknuti Antonio Bajamonti kao protivnik ujedinjenja, a koji će 1860-ih postati autonomaški politički prvak i Mihovil Pavlinović kao pobornik ujedinjenja, a koji će postati narodnjački politički prvak. Polemizirat će jedan s drugim o ujedinjenju i dalmatinskome narodnom karakteru: Bajamonti se protivio ujedinjenju ističući postojanje posebnoga dalmatinskog naroda, tj. dalmatinstva nasuprot hrvatstvu, a Pavlinović je podržavao ujedinjenje ističući hrvatski karakter Dalmacije i bratstvo Dalmatinaca i Hrvata.²¹⁹ Trebala se tada izabrati dalmatinska delegacija koja bi u Zagrebu pregovarala o dalmatinskome i hrvatskome ujedinjenju, međutim raznim autonomaškim pritiscima, koje je predvodio Bajamonti, mnogi nisu prihvatili imenovanje, a na koncu delegacija uopće nije otišla u Zagreb.²²⁰ Odluka je prepuštena Dalmatinskome saboru koji je utemeljen 1861. godine Veljačkim patentom, a koji je bio pobjeda centralističkoga ustroja Monarhije kakvoga je zamišljao novi predsjednik vlade Anton

²¹⁷ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 46-47

²¹⁸ A. Cetnarowicz 2006: 33

²¹⁹ A. Cetnarowicz 2006: 35

²²⁰ A. Cetnarowicz 2006: 36 i 38

von Schmerling. Naravno, tada je započela politička borba autonomaša i narodnjaka za mandate u Dalmatinskome saboru, međutim unaprijed osuđena na narodnjački poraz jer je izborni zakon favorizirao talijansku manjinu: Pavlinović je napisao da „15 000 dalmatinskih Talijana“ bira 23 saborska zastupnika, a „410 000 Hrvata“ najviše 20.²²¹ Tako je autonomaški Dalmatinski sabor na koncu i odbio poslati zastupnike u Zagreb da pregovaraju o ujedinjenju. Naizgled blagonakloni čin da se dopusti dalmatinsko i hrvatsko ujedinjenje bio je međutim popraćen uvjetom da Banska Hrvatska mora raskinuti svoje veze s Peštom i slati svoje delegate u bečki Parlament. Hrvatski je sabor odbio navedenu ponudu vjerojatno imajući u vidu dotadašnji bečki apsolutizam protiv čega se lakše suprotstaviti s Peštom i činjenicu da bi se Sabor praktički odrekao hrvatske državnosti šaljući svoje delegate u bečki Parlament. Uostalom, pokazat će se da je to samo bio taktički potez jer će Beč vrlo ustrajno podupirati dalmatinske autonomaše služeći se njihovim slavodalmatinstvom protiv hrvatske nacionalne integracije.²²² Osim toga, na izborima za prvi saziv Dalmatinskoga sabora 1861. godine pobijedit će autonomaši koji su bili protivni dalmatinskome i hrvatskome ujedinjenju. Tako je zapravo dobro promišljena bečka politika urodila plodom jer hrvatski političari nisu htjeli pristati na ponuđene uvjete da raskinu svoje veze s Ugarskom i da šalju svoje zastupnike u bečki Parlament, a dalmatinskom su politikom zavladao autonomaši koju itako nisu podupirali ujedinjenje, stoga je Beč mogao odriješene ruku odbiti dalmatinsko i hrvatsko ujedinjenje pravdajući se da to ne podržavaju ni hrvatski ni dalmatinski političari. Rezultat je svega bio da je ujedinjenje skinuto „odozgo s dnevnog reda“²²³, a okolnosti koje će dopustiti da se Dalmacija ujedini s Bansom Hrvatskom više se neće ponoviti sve do kraja postojanja Monarhije. Ubrzo će profilirati nova generacija dalmatinskih političara i kulturnih radnika koji će pošto-poto htjeti Dalmaciju, s obzirom na već propale pokušaje ujedinjenja, što više povezati s Bansom Hrvatskom, stoga neće kao što je nekada činio Ante Kuzmanić, „posljednji Mohikanac“²²⁴, isticati ili zagovarati dalmatinsku unikatnost naspram Zagreba, nego će prihvatiti jekavštinu, a poslije i jezična rješenja hrvatskih vukovaca. Ta će se nova generacija okupiti oko lista *Il Nazionale*, odnosno *Narodnoga lista* koji će početi izlaziti 1862. godine kao glasilo Narodne stranke tj. narodnjaka.

²²¹ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 49

²²² M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 48

²²³ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 49

²²⁴ Z. Vince 1978: 402

Narodni list postat će najvažniji list u „povijesti hrvatskog i srpskog naroda u Dalmaciji.“²²⁵ List je isprva izlazio na talijanskome jeziku, a hrvatski su se tekstovi mogli pronaći samo u *Prilogu uz Narodni list*: talijanski je tekst bio namijenjen talijaniziranoj gradskoj inteligenciji koju je trebalo pohrvatiti, a hrvatski je tekst bio namijenjen selu i puku, ali i talijaniziranoj inteligenciji koja je trebala postati vičnijom čitajući hrvatski tekst. Tek će se s vremenom, točnije od 1876. godine tiskati tekstovi samo na hrvatskome, a naslov *Il Nazionale* zadržat će se kao način isticanja kontinuiteta tiskanja. Narodna je stranka ispočetka pokazivala umjerene stavove prema hrvatskome idiomu u Dalmaciji jer se ne zahtijeva „isključiva upotreba u javnom životu“ hrvatskoga idioma nego da mu se da „bilo koje mjesto u sudovima i školama“, a idiom se najčešće imenuje kao slovinski ili slavenski.²²⁶ Pitanje uvođenja hrvatskoga jezika u javni dalmatinski život pokrenut će Mihovil Pavlinović već 1861. godine u Dalmatinskome saboru kada će prvi održati govor na hrvatskome jeziku: upravo je tada i jednoglasno izglasano da saborski zastupnici smiju govoriti i „talijanski i ilirski“ i da „govori izrečeni u našem jeziku budu prevedeni na talijanski i tiskani u saborskim izvješćima.“²²⁷ Treba istaknuti i to da su autonomaši pokazivali mnogo više razumijevanja i sklonosti prema narodnome idiomu: činjenica da je autonomaški Dalmatinski sabor potvrdio upotrebu hrvatskoga idioma u Saboru potvrđuje njihov umjereni stav prema hrvatskome jezičnom pitanju. Činovnici će se ispostaviti kao najveći protivnici uvođenja narodnoga idioma u Dalmaciji jer je to „ugrožavalo njihov položaj ili čak egzistenciju“.²²⁸ Uvođenjem narodnoga idioma prisililo bi činovnike da se koriste narodnim idiomom što je značilo da bi mnogi činovnici mogli izgubiti svoje službe ako ne bi poznavali narodni idiom, stoga se dodatno osnažila sprega između činovnika, kojima je u osobnome interesu bilo kočenje uvođenja hrvatskoga idioma, i vlasti, koja je uvođenje hrvatskoga jezika percipirala kao štetni nacionalizam.²²⁹ Veliki korak za uvođenje hrvatskoga jezika zbit će se 1862. godine kada je odlukom ministra pravde Lassera odlučeno da se sa strankama koje znaju samo slavenski jezik mora koristiti slavenski jezik što je značilo da sudski namještenici moraju poznavati lokalni slavenski idiom s obzirom na to da su se tužbe, istrage i odgovori otada morali pisati na lokalnome idiomu.²³⁰ Naravno, praksa je ipak pokazivala drukčije stanje jer je u odluci bilo navedeno da se

²²⁵ Z. Vince 1978: 480

²²⁶ Z. Vince 1978: 481

²²⁷ Narodni list 1912: 42 (Jubilarni broj)

²²⁸ A. Cetnarowicz 2006: 75

²²⁹ A. Cetnarowicz 2006: 75

²³⁰ V. Maštrović 1959: 79-84

ona ima provoditi prema mogućnostima što je i dalje ostavljalo mogućnost činovnicima da se ne pridržavaju navedene odluke što se i potvrdilo: vlast je na tužbe da se odluka ne provodi odgovarala da mnogi činovnici ili nedovoljno znaju hrvatski idiom ili da ga uopće ne poznaju.²³¹ To se donekle pokušalo riješiti 1866. godine kada je određeno da se „nitko odsele ne prima u stalne službe državne u Dalmaciji, ako ne dokaže da temeljito zna jezik italijanski i ilirsko-dalmatinski“.²³² Međutim, navedena se odluka ipak nije provodila nad svim državnim činovnicima tako da se ispočetka odnosila samo na najniže državne službe, i to ne na sve državne službe, a i tražena razina poznavanja „ilirsko-dalmatinskoga“ jezika bila je tek „toliko da se u hrvatskoj zemlji (...) ne umre od gladi“, dakle bila je nezadovoljavajuća, a i često se „gledalo kroz prste što se ticalo poznavanja našega jezika“, dakle i tražena minimalna razina poznavanja nekada nije bila zadovoljena.²³³ Godinu prije, 1865. godine, održat će se i prvi općinski izbori u Dalmaciji: narodnjaci su osvojili skoro pola od osamdeset i četiri općine dok su autonomasi osvojili ostatak.²³⁴ Općine su za jezičnu problematiku bile iznimno važne jer su imale određenu dozu autonomije koja im je dopuštala da odlučuju koji će se jezik koristiti u školama i općinskoj upravi, stoga su narodnjački izborni rezultati značili da je hrvatski jezik lagano, ali nezaustavljivo počeo ulaziti i u najniže administrativne službe i u škole. Svejedno, i uvođenje hrvatskoga idioma u školstvo pokazat će se teškim zadatkom: iako je Namjesništvo 1860. godine objavilo odluku da se nastava u osnovnim školama mora odvijati prvenstveno na hrvatskome idiomu, praksa je pokazivala ili da se u većini osnovnih škola nastava odvija mješovito, dakle na i na talijanskome i hrvatskome idiomu, ili da se odvija samo na talijanskome idiomu.²³⁵ Hrvatski jezik bio je u još nepovoljnijemu položaju u srednjim školama jer je nastavni idiom u splitskoj, zadarskoj i dubrovačkoj gimnaziji bio talijanski. Hrvatski se idiom tek trebao učiti kao poseban predmet u splitskoj i zadarskoj gimnaziji, ali ne i u dubrovačkoj gimnaziji. Preokret će se zbiti kada je Beč odlučio da se nastava u osnovnim školama mora odvijati na materinskome idiomu učenikā, a da se nastava u srednjim školama mora odvijati na „ilirskome jeziku“ ako to mogućnosti dopuštaju.²³⁶ Tako je školske godine 1867./1868. zabilježeno 126 škola u kojima se podučavalo samo na hrvatskome, 26 škola u kojima se podučavalo samo na talijanskome i 65 škola u kojima se podučavalo i na talijanskome i na

²³¹ A. Cetnarowicz 2006: 77

²³² Narodni list 1912: 42 (Jubilarni broj)

²³³ Narodni list 1912: 42 (Jubilarni broj)

²³⁴ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 52

²³⁵ A. Cetnarowicz 2006: 78

²³⁶ A. Cetnarowicz 2006: 79

hrvatskome da bi pred kraj Monarhije broj osnovnih škola narastao na 401; u njih se 400 podučavalo na hrvatskome, a u jednoj se nastava odvijala na talijanskome.²³⁷ Dodatni udarac autonomaškoj prevlasti u Dalmaciji zbit će se uslijed Austrijsko-pruskoga rata 1866. godine u kojemu je Kraljevina Italija ratovala protiv Habsburške Monarhije; navedenom su se činjenicom narodnjaci itekako okoristili kako bi prikazali autonomaše talijanskim petokolonašima koji rovere protiv habsburških interesa.

4.4. Pokušaji germanizacije 1880-ih i 1890-ih

Austrijsko-pruski rat važan je i zbog toga što je Monarhija izgubila Veneciju odakle je dovodila činovnike u Dalmaciju, stoga će otada bečke vlasti polagano početi dovoditi njemačke činovnike namjesto talijanskih. Talijanski su se činovnici možda i mogli donekle sporazumijevati s dijelom dalmatinskoga stanovništva koje je poznavalo talijanski, međutim njemačkim će činovnicima biti kudikamo teže u Dalmaciji s obzirom na to da je malo tko uopće njemački znao: dodatno će se osnažiti spomenuta sprega između činovnika i vlasti, a poslije će čak i autonomaši biti protivni njemačkim činovnicima i početi surađivati s narodnjacima kako bi spriječili pokušaje germanizacije. Tako će službeni Beč prestati podržavati autonomaše, a uslijed povoljnih političkih prilika u Beču, narodnjaci će osvojiti većinu u Dalmatinskome saboru 1870. godine, međutim trebalo je pričekati još nekoliko godina, točnije 1882. godinu da se pohrvati većina općina u Dalmaciji. Pohrvaćivanje općina omogućilo je narodnjacima da se njihov rad na uvođenju hrvatskoga idioma u Dalmaciji konkretizira na terenu jer su općine, kako je već spomenuto, imale određenu dozu autonomije koja im je dopuštala da odlučuju koji će se jezik koristiti u školama i općinskoj upravi, stoga se pohrvaćivanje općina predstavljalo kao možda i najbitniji element u nastojanjima vernakularizacije prostora javne komunikacije jer je prosječan čovjek najviše i komunicirao s tijelima lokalne vlasti, dakle gradskim skupštinama i općinama. Autonomaši su 1875. godine kontrolirali još 21 općinu, svakako manje od narodnjaka, međutim autonomaši su kontrolirali neke od najvažnijih dalmatinskih gradskih središta: Zadar, Split, Trogir i Stari Grad na Hvaru.²³⁸ Stoga, trebalo je ipak čekati povoljne prilike izvana, tj. u Beču kako bi narodnjaci uspjeli pohrvatiti većinu općina, a to se dogodilo 1879. godine kada je novi premijer postao Eduard von Taaffe. Von Taaffeova vlada oslanjala se na Slavene i konzervativne Nijemce i to tako da je

²³⁷ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 52-53 i 90

²³⁸ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 58

nacionalne zahtjeve umirivala „politikom mrvica“: nudila je ustupke, poslove, porezne koncesije, željezničke linije, blagonaklonije se odnosila prema uvođenju narodnih jezika, dakle „mrvice“ koje su trebale primiriti nacionalizme u Monarhiji.²³⁹ Tako je u kontekstu prestanka podrške autonomašima Beč obećavao narodnjacima ustupke glede uvođenja hrvatskoga idioma u dalmatinski život, gradnju splitske željeznice, vojnih fortifikacija i luka, različite investicije itd. Tada se zbilo i raskol među autonomašima koji su se nakon poraza na pokrajinskim izborima podijelili na splitske talijanaše i zadarske regionaliste.²⁴⁰ Navedene dvije okolnosti, Bečka podrška narodnjacima i autonomaško frakcionaštvo, omogućile su narodnjacima 1882. godine osvojiti Splitsku općinu, a nedugo zatim i Trogirsku i Starigradsku općinu. Tako je najveći broj dalmatinskih općina završio pod vlašću narodnjaka koji su otada slobodno mogli odlučivati o općinskim jezičnim prilikama. Nazirao se još Dalmatinski sabor gdje službeni jezik nije bio hrvatski idiom, a s bečkom potporom i autonomaškom neslogom, narodnjaci će ubrzo i tamo ostvariti uspjehe. Sve će to kulminirati 21. srpnja 1883. godine. Naime, tada su „častni zastupnik Pavlinović i družina“ predložili u Dalmatinskome saboru da se uvede „narodni jezik hrvatski iliti srbski“ kao službeni jezik Sabora.²⁴¹ Prijedlog koji su predložili sastoji se od triju točaka, a glasi:

„Da Visoki Sabor zaključi: Jezik Sabora i zemaljskog Odbora, jest narodni jezik hrvatski iliti srbski. Hrvatski se razpravlja, pišu saborski zapisnici; glasuju zakoni, predlozi i zaključci, i dopisuje sa svakom Vlasti. Uz Sabor zemaljski Odbor uredjuje unutrenje knjige, sve poslove, rjesitbe, oglednice i dopise. Zastupnicim ostaje prosto u Saboru govoriti, podnositi predloge i talijanski.“²⁴²

Zastupnici, „Pavlinović i družina“, smatraju da je prijedlog „ustavan, odgovara današnjem obliku Sabora, i smjera na ujednostavitbu opremanja Saborskih i Odborskih posala.“²⁴³ Nakon čitanja, počela je rasprava jer se nisu svi zastupnici slagali s navedenim prijedlogom. Zastupnik Serragli, autonomaš, nije smatrao prijedlog opravdanim i pozivao se na zasjedanje Sabora 1861. godine kada je odlučeno da se u Saboru mogu koristiti oba jezika i kada je priznata ravnopravnost obaju jezika: i slavenski, kako ga imenuje, i talijanski.²⁴⁴ Nadalje, kazao je da se i sami govornici ne mogu složiti kako će nazvati svoj jezik, hrvatski, srpski ili srpsko-hrvatski, što je u pravu jer će se mimoilaženja oko imenovanja jezika protezati sve do kraja 20. stoljeća, i da još nije odlučeno koja će osnovica biti standardnome idiomu, iako se tada, 1883. godine, štokavska ijekavica vrlo jasno

²³⁹ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 62

²⁴⁰ M. Trogrlić, N. Šetić 2015: 62

²⁴¹ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 527 (Prilog 7)

²⁴² Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 527 (Prilog 7)

²⁴³ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 527 (Prilog 7)

²⁴⁴ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 313

postavila kao osnovica standardnome idiomu. Pavlinović na to odgovara da treba „narodu“ dati što zaslužuje tj. „njegov jezik“ i konstatira da se više ne treba mučiti „talijanštinom“ kada većina napokon govore „narodnim jezikom“ u Dalmatinskome saboru.²⁴⁵ Ističe još da se jedino može u Saboru koristiti se „hrvatskim, jer je velika većina Sabora hrvatska“, a i čak da oni „druge vjere“, dakle pravoslavci, govore „hrvatski“.²⁴⁶ Međutim, dodaje i da „je jezik hrvatski i jezik srbski“, a onda pak zaključuje da oni nisu „skupština filologā“ koji čine „nazive filologične“, nego da su političari koji moraju politički odlučivati.²⁴⁷ Htio je time reći da nije ni posve bitno kako se točno jezik zove, nego da je zapravo bitno da se narodni jezik, dakle neki oblik štokavštine, proglasi službeni jezikom Dalmatinskoga sabora, a da jezične dileme ostave jezikoslovcima. Naravno, odmah se mora primijetiti paradoksalnost situacije u kojoj saborski zastupnici koji su politički raspravljali „prošlih dana (...) o jeziku“²⁴⁸, ali i koji još raspravljaju o jeziku, ali i koji će dugo godina poslije i dalje raspravljati o jeziku, ističu da jezična pitanja nisu političke stvari. Taj je stav, dakako, pogrešan iz dvaju razloga. Prvo, jer je jezik u hrvatskome slučaju bitan element narodnosti, a poslije je i postao bitan element nacionalnosti, bivanja nacijom, što se vrlo lako može uočiti u svim argumentima hrvatske politike 19. stoljeća, pa i dandanas, koji se tiču narodnosti ili nacionalnosti, a neki su se takvi argumenti mogli već pročitati u ovome radu. Drugo, jer je stvaranje standardnoga idioma i njegovo korištenje u javnome prostoru prvoklasni politički čin, kako se već i istaknulo u ovome radu, stoga imenovanje nikada nije „filologični“ već ustvari duboko politički čin: prema logici bivanja hrvatskom nacijom, Hrvat je, između ostaloga, onaj koji se koristi hrvatskim, stoga ako se tkogod koristi „hrvatskim ili srpskim“, onda je on Hrvat ili Srbin, ili ilirac koji se koristi ilirskim ili pak Jugoslaven koji se koristi jugoslavenskim, tako da je vrlo bitno imenovanje idioma.²⁴⁹ Morali su i oni znati da je to čin politički, a ne „filologični“ već prema činjenici da o tome raspravljaju u Saboru, a nisu filolozi. Zastupnicima se i dalje dopušta korištenje talijanskoga jezika, dapače talijanski će se i dalje „ljubiti“ i „rado (...) čuti“, no jer su većina zastupnika „Slaveni“, imaju „dužnost i pravo služiti se našim jezikom u našoj zemlji.“²⁵⁰ S

²⁴⁵ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 313

²⁴⁶ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 315

²⁴⁷ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 315

²⁴⁸ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 315

²⁴⁹ Ista je misao sažeto napisana ovako: „Po čemu se narodi poznaju? Jedinstveno po jeziku“ *Zora dalmatinska* 1848: 75 (br. 19)

²⁵⁰ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora Dalmatinskoga 1884: 314

obzirom na to da su narodnjaci imali tada većinu u Saboru, prijedlog je izglasan s 26 glasova za i četiri protiv te je tako proglašen „hrvatski iliti srbski“ službenim jezikom Dalmatinskoga sabora.

4.5. Konačna odluka o uvođenju hrvatskoga idioma u dalmatinski život

To ne znači da su se dalmatinske vlasti otada prestale koristiti njemačkim ili talijanskim, nego samo da je službeni jezik Sabora postao „hrvatski iliti srbski“, odnosno da nije uveden kao uredovni jezik. Središnje su se vlasti u komunikaciji s pokrajinskim vlastima, ali i pokrajinske vlasti sa središnjim vlastima i pokrajinske vlasti između sebe, nastavile koristiti njemačkim ili talijanskim jezikom jer se primjerice u dopisu Namjesništvu iz 1904. godine konstatira da postoji pokret protiv korištenja njemačkoga jezika u Dalmaciji i da općinsko upraviteljstvo odbija spise na njemačkome jeziku jer „da općinsko upraviteljstvo ne razumije jezik, kojim je napisan“.²⁵¹ To je bilo popraćeno i nastojanjima da se u Dalmaciji uvede njemački jezik kao uredovni jezik. Naime, tadašnji je dalmatinski namjesnik Erazmo von Handel 1903. godine bio predložio jezičnu reformu u državnim organima: hrvatski jezik trebao je prema njegovome prijedlogu zauzeti više mjesta u unutrašnjoj službi i drugim državnim vlastima u Dalmaciji nauštrb talijanskoga jezika, međutim krišom se uvodio njemački jezik. To je izazvalo otpor dalmatinskih političkih stranaka, a najviše se istaknuo Ante Trumbić u svojem govoru u Dalmatinskome saboru 1903. godine. Rekao je da se Dalmatinski sabor mnogo godina žalio na nepravedno postupanje vlasti prema narodnome jeziku s obzirom na to da nije uveden u državne urede kao uredovni jezik, a da se njime koristi većina dalmatinskog stanovništva. Umjesto rješavanja jezičnog pitanja koje muči Dalmaciju, predložio se novi prijedlog kojim bi se pod krinkom jedinstvenosti državne uprave njemački proglasio uredovnim jezikom u Dalmaciji. Trumbić je smatrao da se njemački jezik želi uvesti kako bi se zadovoljile želje i zahtjevi velikonijemaca koji žele da se njemački jezik proglasi državnim jezikom. Monarhija je trebala naučiti na iskustvu Josipa II. u 18. stoljeću koji je neuspješno nastojao provesti germanizaciju, međutim nije jer se i dalje provodi germanizacija i to u 20. stoljeću, a političari su tako prisiljeni rješavati jezične probleme umjesto da se posvete socijalnim i ekonomskim problemima, stoga Trumbić poziva zastupnike da „ne troše sve svile“ u dnevnim razmiricama, nego da se ujedine protiv aspiracija „velikonijemaca“.²⁵² No, najveći je pak

²⁵¹ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5., Kotarsko poglavarstvo – dopis Namjesništvu o jezičnom pitanju u Dalmaciji s osvrtom na kotar Split, 1904.

²⁵² I. Petrinović 1986: 46-47

problem „invazija niemstva“²⁵³, pod kojom spadaju i germanizatorska nastojanja, koja prijete „čitavom jugu evropskom“²⁵⁴, stoga Trumbić poziva sve nenjemačke narode „od Alpa do Marice na obranu proti niemstva“²⁵⁵. Navedeni je Trumbićev govor zapravo bio poziv na stvaranje „novoga kursa“, novoga političkog pravca kojim se trebalo okupiti sve nenjemačke narode Monarhije da se zajednički odupru germanizaciji i ostvare veća politička prava i autonomije. Da se stanje nije izmijenilo svjedoči i program Hrvatske stranke 1906. godine u kojemu piše da će raditi na tome „da se zemlja riješi prevlasti talijanskog i obrani od namećanja njemačkog jezika u državnim uredima.“²⁵⁶ Trebalo je dočekati 1909. godinu kada je namjesnik Nardelli naredio da se moraju početi provoditi naredbe središnjih vlasti 1872. godine i 1887. godine o „upotrebljavanju zemaljskih jezika u izvanjskoj službi političko-upravnih oblasti, sudova i državnih odvjetništva u Dalmaciji“ i o korištenju zemaljskih jezika u „općenju političko-upravnih oblasti, sudova i državnih odvjetništva u Dalmaciji s autonomnim organima u zemlji.“²⁵⁷ Tako piše da se

„u službenom dopisivanju sa ostalim ć. k. civilnim državnim oblastima i uredima u Dalmaciji, koji su podređeni Ministarstvu unutrašnjih poslova, Ministarstvu za Bogoštovlje i nastavu, Ministarstvu za javne radnje, Ministarstvu pravde, Ministarstvu financija, Ministarstvu trgovine ili Ministarstvu poljodjelstva, te sa svojim ć. k. civilnim organima u Dalmaciji imaju odsele upotrebljavati hrvatski ili srpski jezik“.²⁵⁸

Međutim, nije ni tada „hrvatski ili srpski jezik“ postao jedinim jezikom administracije jer se ipak dopušta korištenje i talijanskoga jezika „ako slijedi usljed pismenih ili ustmenih podnesaka u talijanskom jeziku“, dakle ako se primi kakav usmeni ili pisani podnesak na talijanskome jeziku, može se odgovoriti i na talijanskome jeziku.²⁵⁹ Stanje se nije izmijenilo ni do 1909. godine jer je u spomenutim dopisima namjesnika Nardellija pisalo da se „nesmije u jednoj te istoj upravnoj grani pri uvedenju nove prakse glede upotrebljavanja jezika različito postupati“²⁶⁰, a zanimljivo je pak da se ni u dopisu iz 11. svibnja, ni iz 25. svibnja, a ni iz 28. lipnja 1909. godine ne naređuje da

²⁵³ I. Petrinović 1986: 49

²⁵⁴ I. Petrinović 1986: 50

²⁵⁵ I. Petrinović 1986: 60

²⁵⁶ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dokumenti narodne stranke (program, popis članova, pozivi na sastanke), Program i uredba „Hrvatske stranke“ u Dalmaciji, Dubrovnik, 1906.

²⁵⁷ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. br. 1009/1., Zadar, 11. svibnja 1909.

²⁵⁸ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. br. 1009/1., Zadar, 11. svibnja 1909.

²⁵⁹ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. br. 1009/1., Zadar, 11. svibnja 1909.

²⁶⁰ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. Br. 1009/16., Zadar, 25. svibnja 1909., HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. Br. 1009/28., Zadar, 28. lipnja 1909.,

„sve oblasti i uredi političke uprave u pokrajini“ moraju odmah početi koristiti se zemaljskim jezikom, nego da će se početi primjenjivati „najkasnije 1. siječnja 1912.“²⁶¹, odnosno „najkasnije 1. januara 1912. jer to leži u interesu same službe i bržeg i redovitijeg opremanja posala“²⁶² iako namjesnik Nardelli ističe da želi „što prije moguće (...) izvršiti (...) ministarstvene Naredbe“²⁶³. Međutim, unatoč izrečenim dobrim željama namjesnika Nardellija, hrvatski će se uvesti kao uredovni jezik u Dalmaciji ipak tek 1912. godine jer je Beč uporno odbijao uvesti hrvatski jezik kao uredovni jezik u pokrajini gdje je dominantan jezik bio talijanski, a čak je i sve do 1912. godine nastojao uvesti njemački jezik kao uredovni jezik. Tako je potpuna vernakularizacija prostora javne komunikacije praktički tek postignuta raspadom Austro-Ugarske Monarhije, odnosno stvaranjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca jer su i dalje ostala područja u Austro-Ugarskoj Monarhiji u kojima se standardni hrvatski idiom nije koristio, poput npr. vojske, što je doduše i razumljivo s obzirom na to da bi nastao potpuni administrativni kolaps ako bi svaki narod zahtijevao da se i njegov jezik koristi u administraciji, i visokoga obrazovanja. Vernakularizacija prostora javne komunikacije ostat će u Dalmaciji za Austro-Ugarske Monarhije nerazriješena, ali u mnogo čemu dovršena. Monarhija je uvijek kasnila, ali bolje je reći odugovlačila, s potrebitim reformama tako da tek kada se Monarhija definitivno raspadala 1918. godine, bečki i mađarski vladajući krugovi bili su spremni na mnoge reforme koje su, u ovome slučaju, dalmatinski političari sustavno zahtijevali: tada su bili spremni da se ujedine hrvatske zemlje i bili su spremni ponuditi Hrvatima ostvarenje prirodnih prava u koja spadaju, između ostaloga, korištenje i njegovanje narodnoga jezika.

5. Zaključak

S obzirom na to da se vernakularizacija prostora javne komunikacije često shvaća kao jedan monolitan proces koji se na hrvatskome povijesnom prostoru više-manje jednolično odvijao, usporedba procesa u Kraljevini Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj ipak pokazuje da je bilo kudikamo više kolebanja, nesigurnosti i dvosmislenosti nego što se uobičava misliti. Vernakularizacija

²⁶¹ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. Br. 1009/1., Zadar, 11. svibnja 1909.

²⁶² HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. Br. 1009/28., Zadar, 28. lipnja 1909.

²⁶³ HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. Br. 1009/16., Zadar, 25. svibnja 1909.

prostora javne komunikacije u Dalmaciji započela je ranije negoli u Banskoj Hrvatskoj. Prvi se konkretni koraci poduzimaju tijekom francuske uprave nad Dalmacijom: proglašeni na hrvatskome idiomu, prva hrvatska gramatika napisana na hrvatskome, prve novine u kojima se pojavljuje tekst na hrvatskome, škole u kojima se podučava na hrvatskome, namjere uvođenja hrvatskoga u upravu itd. Trebalo je francuskoj upravi za sve navedeno unificirati idiom kojim bi se služila, stoga se Dalmacija prva susrela s modernim nastojanjima stvaranja standardnoga idioma zbog čega je tamo i najranije započela vernakularizacija prostora javne komunikacije. Također, u Dalmaciji su navedeni procesi započeli stranci, dakle francuska vlast, a ne kao u Banskoj Hrvatskoj gdje je proces započeo hrvatskim djelovanjem, a i započeo je „odozgo“, dakle nije kao u Banskoj Hrvatskoj započeo radom pojedinaca nego su ga francuske vlasti započele zbog potrebe vladanja Dalmacijom. Tako su se Dalmatinci prvi susreli s poteškoćama uvođenja predstandardnoga idioma u javni život: neujednačen slovopis, gotovo potpuni manjak pravopisa, gramatika i rječnik, problem odabira osnovice standardnoga idioma, nedostatak tiskovina na hrvatskome idiomu itd. Ranije suočavanje s navedenim poteškoćama omogućilo je da se u Dalmaciji brže ostvare konkretni napredci: već 1820. godine Dalmacija dobiva unificirani slovopis kojim će se bečke vlasti koristiti u Dalmaciji i objavljuju se zakoni na narodnome idiomu. No, to je i značilo da se u Dalmaciji počela snažnije osjećati izdvojenost, regionalizam među stanovništvom kojemu se može pripisati otpor prema jezičnim rješenjima koja su dolazila s druge strane Velebita, ali i koji će zasigurno biti jedan od razloga stvaranja autonomnaškoga pokreta u Dalmaciji. Nakon toga jezični rad u Dalmaciji zamire sve do pojavljivanja Ante Kuzmanića i njegove *Zore dalmatinske*: može se tvrditi da je Kuzmanić u Dalmaciji bio što i Gaj u Banskoj Hrvatskoj, dakle kulturni velikan. Njegovim pokretanjem *Zore* Dalmacija je dobila svoj pandan Gajevim novinama što je omogućilo da se, između ostaloga, Dalmacija aktivnije uključi u standardizaciju idioma zalažući se za svoja rješenja koja su u bitnome bila suprotna ilirskim jezičnim koncepcijama: Kuzmanić je tada isticao štokavsku ikavicu, dalmatinski slovopis i hrvatstvo nasuprot štokavske ijekavice, Gajeva slovopisa i ilirskoga južnoslavenskoga okupljanja. Tumačenjem da je svojim regionalizmom otežao hrvatsku nacionalnu integraciju uvelike su preuveličana: hrvatski je standardni idiom bio u nastajanju, stoga je bilo sasvim logično da se pojavljuju različita mišljenja i suprotstavljanja, svojevrsna borba ideja. Poučen neuspjehom revolucija 1848./1849. godine bio je dovoljno politički mudar da se ipak u bitnome prikloni Zagrebu, no i dalje ostajući ponešto svojeglav ističući, primjerice, i dalje hrvatstvo. Smjenom generacija, odnosno pojavom narodnjaka nitko u Dalmaciji više nije ozbiljnije

pomišljao na dalmatinsku jezičnu posebnost jer su političke prilike nakon razočarenja ilirskim pokretom i neuspjelim pokušajem nacionalnoga okupljanja pod Jelačićem praktički zahtijevale da se Dalmacija odrekne svoje jezične svojeglavosti u korist buduće političke borbe: kada se raspravljalo o dalmatinskome i hrvatskome ujedinjenju nakon saziva Pojačanoga carevinskog vijeća 1860. više nije bilo Kuzmanića u Dalmaciji, a neće ni poslije. Prihvatit će se ubrzo sva jezična rješenja hrvatskih vukovaca kako bi se, barem tako, pokazala Beču narodna istost dalmatinskoga i hrvatskoga stanovništva kao još jedan argument u korist nacionalnoga ujedinjenja. Iako je uvođenje hrvatskoga jezika u dalmatinski život započelo „odozgo“, Beč će se pokazati manje blagonaklonim provoditi istu politiku. Dapače, pokazat će se da su Beč i činovništvo bili najveći protivnici uvođenju hrvatskoga jezika u sudstvo, upravu i Sabor smatrajući da su takvi nacionalni zahtjevi opasnost opstanku višenacionalne Habsburške Monarhije, opasnost koja bi se umnogostručila udovoljavanjem takvih zahtjeva s obzirom na to da bi morali udovoljiti slični zahtjevi i drugdje u Monarhiji: jedino je tako razumljiva činjenica da se hrvatski idiom uveo u upravu tek 1912. godine. Unatoč poteškoćama hrvatski je idiom polagano, ali sustavno počeo ulaziti u dalmatinski javni život i to pogotovo nakon narodnjačkoga osvajanja Dalmatinskoga sabora i pohrvaćivanja općina. Tada se takmacem pokazalo njemačko činovništvo i njemački idiom koji su bili dio dobro promišljene bečke germanizatorske strategije. Međutim, germanizacija je unaprijed bila osuđena na propast u Dalmaciji koja se tada pokazala znatno nacionalno kohezivnija što je omogućilo lakše odupiranje germanizaciji. No, svejedno je trebalo proći mnogo vremena da se hrvatski idiom potpuno uvede u Dalmaciji jer tek 1912. godine namjesnik Nardelli odlučuje da se hrvatski uvede kao uredovni jezik u Dalmaciji. To je bila i znatna razlika u odnosu na Bansku Hrvatsku. Dalmacija nije imala autonomiju kakvu je imala Banska Hrvatska: dugo vremena nije imala svoj Sabor, nije imala svojega bana, institucije poput akademije znanosti i umjetnosti itd. Stoga, razumljivo je da je trebalo proći više vremena da se hrvatski uvede u dalmatinski javni život.

Može se zaključiti da se vernakularizacija prostora javne komunikacije odvijala sporije i teže u Dalmaciji pritiješnja najprije talijanskim, a poslije i njemačkim idiomima i birokratskim aparatom koji nije bio voljan prihvatiti uvođenje hrvatskoga idioma. Štoviše, mogu se razlikovati dva procesa vernakularizacije prostora javne komunikacije i *de facto* dva standardna idioma: onaj u Dalmaciji i onaj u Banskoj Hrvatskoj. Dalmatinski je proces započeo prije i zbog toga brže ostvario konkretne rezultate, međutim nakon toga se Dalmacija pokazala nedovoljno snažnom,

politički, kulturno i ekonomski, da proširi svoja jezična rješenja na druge hrvatske dijelove, odnosno da se suprotstavi Zagrebu i ilircima, a poslije i vukovcima. Dalmatinci su se otada podredili Zagrebu prihvativši tamošnji standardni idiom kao vid dalmatinskoga i hrvatskoga političkog zbližavanja.

Bibliografija

Arhivska građa

Danicza horvatzka, slavonszka y dalmatinzka br. 50 (1835.)

Danica ilirska br. 10 (1836.)

Glasnik dalmatinski br. 17 (1849.), br. 20 (1850.)

Narodne novine br. 221 (1852.)

Narodni list jubilarni broj (1912.)

Zora dalmatinska br. 1 (1844.) br. 22 (1844.), br. 17 (1847.), br. 19 (1847.), br. 19 (1848.), br. 23 (1848.), br. 30 (1848.), br. 31 (1848.), br. 40 (1848.)

HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5., Kotarsko poglavarstvo – dopis Namjesništvu o jezičnom pitanju u Dalmaciji s osvrtom na kotar Split, 1904.

HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dokumenti narodne stranke (program, popis članova, pozivi na sastanke), Program i uredba „Hrvatske stranke“ u Dalmaciji, Dubrovnik, 1906.

HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. br. 1009/1., Zadar, 11. svibnja 1909.

HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. Br. 1009/16., Zadar, 25. svibnja 1909.

HR-DAZD-94, Dalmatinski sabor. Zemaljski odbor u Zadru 1861. – 1921., kut. 5, Dopis Namjesništva upućen svim kotarskim poglavarstvima o upotrebi jezika u državnim uredima, Pr. Br. 1009/28., Zadar, 28. lipnja 1909.

Primarni izvori

Broz, Ivan, Iveković, Franjo (1901), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Štamparija Karla Albrechta

Broz, Ivan (prir. Dragutin Boranić) (1904), *Dra. Ivana Broza Hrvatski pravopis*, Zagreb: Trošak i nakl. hrv.-slav.-dalm. zem. Vlade

Brzopisna izvješća XIX zasjedanja Zemaljskoga sabora dalmatinskoga (1884), Zadar: Brzotisak „Narodnoga Lista“

Maretić, Tomo (1899), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana

Sekundarni izvori

Ančić, Tanja Brešan (2022), *O jeziku u Kraljevini Dalmaciji*, Split: Filozofski fakultet u Splitu

Anderson, Benedikt (1998), *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd: Biblioteka EPISTEME

Banac, Ivo (1991), *Hrvatsko jezično pitanje*, Zagreb: Mladost

Brozović, Dalibor (2008), *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga

Cetnarowicz, Antoni (2006), *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb: Srednja Europa

Dubravka, Papa (2016), *Jezično planiranje i jezične politike u svrhu ostvarivanja višejezičnosti u Europskoj uniji – slovački jezik kao manjinski jezik u Republici Hrvatskoj*, Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku

Glovacki-Bernardi, Zrinjka et. al. (2001), *Uvod u lingvistiku*, Zagreb: Školska knjiga

Grčević, Mario (1997), „Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika?“, *Jezik*, vol. 45, br. 1

Grčević, Mario (2014a), „Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. st.“, *Jezik*, vol. 61, br. 1–2

Grčević, Mario (2014b), „Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. st.“, *Jezik*, vol. 61, br. 4–5

Heka, Ladislav (2016), „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 37, br. 3

- Hobsbawm, Eric (1989), *Doba kapitala 1848 – 1875*, Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost
- Holjevac, Željko (1999), „Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine“, *Migracijske i etničke teme*, vol. 15, br. 3
- Kapović, Mate (2011), *Čiji je jezik*, Zagreb: Algoritam
- Katičić, Radoslav (2013), *Hrvatski jezik*, Zagreb: Školska knjiga
- Korunić, Petar (2005), „Nacija i nacionalni identitet“, *Revija za sociologiju*, vol. 36, br. 1–2
- Lisac, Josip, Pranjković, Ivo, Samardžija, Marko (ur.) (2015), *Povijest hrvatskoga jezika. Knjiga 4: 19. stoljeće*, Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA
- Moguš, Milan (2009), *Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Treće, prošireno hrvatsko izdanje*, Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Oczkova, Barbara (2010), *Hrvati i njihov jezik, Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*, Zagreb: Školska knjiga
- Petrinović, Ivo (1986), *Ante Trumbić – izabrani spisi*, Split: Književni krug
- Stančić, Nikša (2002), *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat
- Šime, Starčević (prir. Ante Selak) (2009), *Nova ricsoslovica iliriska*, Zagreb: Pergamena
- Škiljan, Dubravko (2002), *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb: Golden marketing
- Šimunković, Ljerka (2008), „Jezične i stilske karakteristike hrvatskog teksta u novinama 'Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin'“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, vol. ?, br. 1
- Šišić, Ferdo (1916), *Pregled povijesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana do godine 1873.*, Zagreb: Matica hrvatska
- Švoger, Vlasta, Turkalj, Jasna (ur.) (2016), *Temelji moderne hrvatske. Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska
- Tafra, Branka (2002), „Starčevićeva Ričoslovnica – 190 godina poslije“, *Jezik*, vol. 49, br. 5
- Trogrlić, Marko, Šetić, Nevio (2015), *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb: Leykam international

Vince, Zlatko (1975), „Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća“, *Croatica*, vol. 6, br. 6

Vince, Zlatko (1978), *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber

Vince, Zlatko (1979), „Ante Kuzmanić – u povodu 100. obljetnice smrti“, *Jezik*, vol. 27, br. 4

Vince, Zlatko (2002), *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora. Treće, dopunjeno izdanje*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

6. Sažetak

U ovome se radu nastojao prikazati proces vernakularizacije prostora javne komunikacije u Dalmaciji u kontekstu jezičnih i političkih prilika „dugoga“ 19. stoljeća, odnosno rad je konceptualno zamišljen tako da se uspoređuje kako se vernakularizacija odvijala u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Koristeći se sociolingvistikom, povijesti jezika i povijesti, nudi se cjelokupnija analiza problematike koja je u dosadašnjoj historiografiji fragmentarno obrađena: nedostaje sinteza navedenoga procesa jer su se autori dosada fokusirali na specifične jezične i povijesne momente u dalmatinskoj povijesti. Stoga, ovim se radom nastoji okupiti relevantna građa za problematiku, analizirati građu i ponuditi utemeljen zaključak kako bi se na jednome mjestu mogao dobiti uvid u uvođenje hrvatskoga idioma u dalmatinski život.

Ključne riječi: uvođenje hrvatskoga idioma u Dalmaciju, vernakularizacija prostora javne komunikacije, hrvatski idiom u 19. stoljeću

Obrazac A.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja ANTE SUBAŠIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e magistra/magistrice Hrvatskoga jezika i književnosti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 9.7.2024.

Potpis

**Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)**

Student/ica: ANTE SUBAŠIĆ _____
Naslov rada: PITANJE UVODENJA HRVATSKOGA JEZIKA _____
KAO SLUŽBENOGA JEZIKA U DALMACIJI (1860. - 1912.) _____
Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI, POVIJEST _____
Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD _____
Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
MARKO TROBRLIĆ, PROF. DR. SC. _____
Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

ALEKSANDAR JAKIR, PROF. DR. SC. _____
JOSIP VRANDEŽIĆ, PROF. DR. SC. _____
MARKO TROBRLIĆ, PROF. DR. SC. _____

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti* (NN br. 119/22).

Split, 9. 7. 2024.

Potpis studenta/studentice: _____

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.